

- **Domnule Profesor, vă mulțumesc că ați acceptat această invitație la taifas. Sau „la givan”, dacă vreți... Ne așteaptă, vă previn, un drum lung. Recunosc, o frază culeasă din *Culorile nostalgiei* m-a provocat. Spuneți că ar mai fi multe de povestit. Să pornim, dară...**

Desigur.....Povestea vieții unui om, privită înapoi, dinspre o vârstă înaintată, e lungă, cu multiple fațete și episoade, care se pot contracta sau dilata în funcție de întrebări și de perspectivele de interes. Odată depănată însă, ea rămâne, ca o mărturie. Iar după cât de diferențiate sunt în ultima vreme interesele oamenilor, vor fi, poate, și câțiva disponibili pentru unele secvențe din Banat, din Lugoj și Timișoara, aflate la cumpăna dintre milenii.

- **Doar câțiva? Sigur vor fi mulți interesați. Dar s-o luăm cu începutul. Ați văzut lumina zilei în Lugoj (n. 29 martie 1939). Cum era Lugojul copilăriei? Cum vi-l amintiți?**

Orașul pe care l-am cunoscut în copilărie a rămas, ca aspect, aproape la fel până în zilele noastre, în perimetrul său clădindu-se doar două blocuri și dărâându-se câteva căsuțe vechi, inclusiv bazarul din jurul bisericii cu două turnuri. Din fericire războiul nu trecuse pe aici. Dar în perioada postbelică, viața era marcată de lipsuri și frământări sociale. Tot ce era necesar se distribuia pe cartele („pe puncte”). Iar treptat s-au instalat comuniștii, în conformitate cu pactul dintre Stalin și occidentali.

- **Asta în primii ani postbelici, copil fiind.**

Faptul că Lugojul e un burg aparte, l-am receptat și înțeles doar treptat, după ce am cunoscut celelalte orașe ale României. Când mă întorceam acasă, venind pe la gară, intram treptat pe o lungă stradă care, având în dreapta și în stânga sa o rețea de străzi dreptunghiulare, evolua fără ocolișuri până la impunătoarea Prefectură. La un moment dat, Strada Gării se intersectează cu cea care vine din Caransebeș, în stânga aflându-se Biserica Catolică iar în dreapta Hotelul Dacia. De aici începe corso-ul sau „strada mare”, pe care se plimba duminică lumea; astfel încât fotografii făcea, lângă ceas, poze familiilor ce se întorceau de la biserică. Puțin mai departe drumul ajunge la podul de fier de peste Timiș, râu ce are aici lărgimea Mureșului de la Arad. În stânga, pe malul acestei „părți nemțești” a orașului, se afla Liceul și Teatrul, în față cu cele trei statui reprezentative: Ion Vidu, Coriolan Brediceanu, Traian Grozăvescu; iar puțin mai încolo Biserica Calvină, în vârf cu un buzdugan. Peste Timiș, în partea românească a orașului – cu străzi întortocheate ce se topesc treptat în Buchinul de la poalele Dealului Viilor –

se ajunge curând într-o piațetă dreptunghiulară, străjuită de frumoase clădiri în „jugendstil” vienez. Aici se află și mica clădire a fostei primării (devenită apoi sediu al poliției); iar în centrul ei, Biserica Greco-Catolică (zugrăvită de pictorul Simionescu); cea cu un singur turn, din vârful căruia se bătea toaca de Paști. Nu departe în spate, puțin retrasă, se înalța stingheră, maiestuoasă clădire a Prefecturii. În fața căreia se afla statuia lui Mocioni și – se mai află și azi – cea a soldatului necunoscut, avântat la luptă cu baioneta. Clădire impozantă dar solitară, care de multe, multe decenii – de când Lugojul nu mai e capitală de județ – nu-și găsește rostul.

- De ce oare? Nu-i putem găsi un „rost”?

După ce strada cotește puțin la stânga se ajunge la Biserica Ortodoxă, cea cu două turnuri (ciudată ca arhitectură exterioară și ca interior, reproducând modelul bisericii Jesu din Roma, zugrăvită de pictorul Damian) ce era în copilăria mea albă și înconjurată de bazaruri, în care se găseau de toate, inclusiv halviță. Alături de ea, în stânga, e așezată Școala Ion Vidu (în care mi-am făcut clasele primare, cântând pentru ultima dată dimineața „Trăiască Regele”); iar în dreapta, impunătorul și pitorescul edificiu al Administrației Financiare (azi Primărie), care atestă importanța pe care vremea Imperiului o acorda administrării teritoriului. Apoi, în spatele acestei biserici, poate fi văzută și acum micuța capelă Sfântul Nicolaie. Alături de ea se află clădirea Concordiei, celebră prin „masa poganilor” ce se derula aici, prezidată de chiar Coriolan Brediceanu. Tradiționala personalitate a urbei, a cărui casă e chiar peste drum. Din asimetrica piață a Bisericii Ortodoxe pornesc două drumuri, de-a lungul cărora turnurile ei se văd până departe. Pe de o parte, de la casa Bredicenilor încolo începe Drumul Făgetului, ce urcă pe dealul Viilor spre valea Begheiului și munții Padeș. Iar în altă direcție, Drumul Timișorii ce trece prin fața Tribunalului, pe lângă fostul Abator, Filatura de mătase și Fabrica de țigle Mushong, călătorind de-a lungul Timișului în Banatul de câmpie. Drumuri pe care puteai pleca din Lugoj cu căruța, autobuzul sau, mai târziu, cu propria mașină.

- Frumoasă preumblare făcurăm. Să ne întoarcem, însă, în copilărie.

În Lugojul copilăriei mele erau mai multe cinematografe, unde inițial am văzut filme cu Stan și Bran sau cu Charles Chaplin.....iar apoi, după stabilizarea monetară, filme despre război sau despre „carnetul de partid” (pe care voiau să-l sustragă dușmanii de clasă). Pe străzi erau panouri cu caricaturi care-l înfierau pe „Tito trădătorul/care și-a vândut poporul”, înfățișându-l în mână cu o bardă din care picura sânge.... Noi, copiii, deveniserăm pionieri, ce trebuiau să cânte voios,

să se salute pe stradă ridicând mâna și formulând: „salut voios de pionier !”...și să participe la „jocuri de război” pe Dealul viilor, pentru a respinge invazia imperialiștilor.....Bătea vântul politic al schimbărilor, ce venea din est... S-au desfășurat alegerile fraudate din 1946, când pereții caselor erau pline de siglele partidelor : săgeata pentru liberali, ochiul pentru național- țărăniști, soarele pentru comuniștii ce strigau că „lumina vine de la răsărit”..... Pe corso s-au instalat difuzoare prin care se transmiteau toată ziua știri, muzică patriotică și lozinci („Stalin și poporul rus/ libertate ne-au adus.....veniți cu toți..., la lupta pentru pace / noi nu cerșim pacea, o cucerim etc.). În Liceu apăruseră gazetele de perete ce cultivau caricaturile. Spiritul revoluționar pătrunsese și printre elevi, unele clase ajungând să dea afară profesori de la ore (foarte activă era în acest sens o clasă mai mare de la Liceul nostru, a 11-a, din care făcea parte și viitorul scriitor Nicolae Breban). Biblioteca tradițională a liceului a fost plasată în pod, la secret (dar aveam totuși acces la ea, prin bunăvoința bibliotecarei; iar în casă la noi erau multe cărți, pe care tatăl meu le aduna mereu). Noi, elevii, eram implicați în activități patriotice. Se colectau sticle, hârtie, fier vechi, oase (motiv pentru care, o echipă ne-am deplasat la marginea orașului, la „cotul mic”, unde se afla o groapă pentru cai morți, de unde am recoltat o puzderie de oase).

- Nu e prea edenic tabloul...

Pentru mine – și desigur și pentru mulți alții – o poveste aparte a fost cea cu Securitatea (tatăl meu era pe lista celor deportabili la canal; și a scăpat ca prin urechile acului, printr-o stranie istorie). La începutul străzii pe care locuiam – ce se numea acum Miciurin, inițial fiind Vasile Goldiș – în flancul teatrului, se afla una din puținele clădiri cu trei etaje din urbe. Într-o bună zi am constatat că nu mai puteam trece pe lângă ea pentru a ajunge la Liceul aflat în apropiere, deoarece se ridica un zid. Aici s-a instalat Securitatea, blocând și circulația pe strada din fața ei, Eminescu. Lăsând la o parte detaliile, menționez sentimentul de ușurare ce l-am trăit la câțiva ani după moartea lui Stalin, când zidul s-a dărâmat și drumul spre Liceu s-a degajat.

Dar în aceeași perioadă se petreceau și altfel de lucruri. Astfel, într-o zonă a orașului în care se depozitau gunoaie, s-a construit prin muncă voluntară un mare parc, la capătul căruia a ajuns să funcționeze un bazin olimpic; iar în mijlocul său era o mare sală de sport, unde îmi făceam antrenamentele de scrimă. Căci partidele de tenis erau în parcul de la celălalt capăt al străzii noastre, în direcția Spitalului.

- **Erau ani tulburi. Războiul, frământările politice, violul istoric, odată cu „eliberarea” din 1944. Tatăl Dvs., după câte știu, a făcut tot războiul, și în Est, și în Vest. Deci a fost, cum mărturiseați, „o prezență absentă”.**

Traumatică oare? Ați crescut sub ocrotirea mamei și a bunicii. V-a marcat acest lucru? Ați copilărit la Săvârșin și Căprioara, pe valea Mureșului. Ce amintiri păstrați acelor locuri, rememorând acei ani?

Într-adevăr, o bună parte a copilăriei am petrecut-o la bunici, pe valea Mureșului. Aceasta și pentru că tatăl meu a făcut războiul de la început până la sfârșit, și în est (unde a fost evacuat din Sevastopol cu unul din ultimele transporturi) și în vest (până în munții Tatra) ...mama mea, tânără și frumoasă, fiind astfel singură cu doi băieți mici. Drumul cu trenul de la Lugoj la Săvârșin mi-l amintesc ca pe o adevărată călătorie în alt tărâm. Plecam de dimineață... trenurile mergeau foarte neregulat și lent, date fiind convoaiele militare... încetul cu încetul ajungeam totuși în gara din Ilia, unde petreceam mai multe ore așteptând trenul spre Arad... stând lângă macheta miniaturală a unei mori cu apă și luând prânzul (pui pane, rece)...iar spre seară ajungeam, cu chiu cu vai, în importanta gară a Săvârșinului, în care opreau și trenurile internaționale ce veneau din Budapesta sau Viena, pentru ca locomotiva să se aprovizioneze cu apă.

În Săvârșin stăteam la bunicul din partea mamei, învățătorul Elenesiu, a cărui casă era nu departe de Școală, pe strada în care se deschidea ieșirea spre comună a Castelului. Așa că îl vedeam des pe tânărul Rege Mihai I ieșind cu mașina sa de teren, un Willis, având alături doar un câine lup, spre a hălădui pe dealuri; sau pentru a face tumbe cu avionul la Vărădia. Iar Regina mamă Elena, ce stătea într-o cochetă căsuță de la marginea castelului – în curtea căreia se înfoia un minunat păun –, se plimba des prin fața casei noastre, unde era și o grădiniță cu flori. Aici am făcut majoritatea bolilor infecțioase ale copilăriei, stând în casă și privind la lungile partide de cărți – „preferace” – pe care bunicul meu (ce era și preot la Tomești) le juca cu popa catolic și cu un rabin. La Săvârșin m-am reîntors la începutul anilor 60 ca tânăr medic, locuind atunci în Castel și lucrând la Sanatoriul de nevroze ce funcționa în el.

În comuna Căprioara, aflată peste Mureș la șapte kilometri, stam la bunicul din partea tatălui, care era aici preot și învățător, la fel ca și străbunicul. Țin minte cum urmăream pe cer trecerea, valuri după valuri, a unor avioane argintii, ce veneau probabil din Grecia, trecând să bombardeze Germania...și se întorceau ceva mai târziu (oare câte dintre ele?). Tot aici am asistat la venirea rușilor (nu îmi dau seama ce căutau prin aceste locuri). Au sosit noaptea, pe cai, din copitele cărora scăpărau scânteii. Împreună cu mama și fratele meu Ovidiu ne-am ascuns la o familie de țărani din sat. Bunica mea s-a descurcat însă, ducându-se direct la comandant și invitându-i să ia bucate, oferindu-le mai toți cârnații, șuncile și dulcețurile ce se aflau în cămară. Iar rușii nu au mai deranjat apoi casa preotului bolnav.

Atmosfera omenească din Săvârșinul și Căprioara acelor vremi, Paștele petrecute aici, mi-au rămas în minte ca ceva ce mă leagă adânc de trecutul nostru. Și dacă pun alături mobila, hainele, fotografiile, amintirile, am sentimentul că mă cufund spre începutul veacului trecut; care, în aceste părți, însemna disoluția marelui Imperiu Habsburgic și nașterea României Mari. Lumea intelectualilor noștri se năștea, în Ardeal și Banat cel puțin, în mare măsură la sat, unde bunicii și strămoșii fuseseră învățători și preoți...Pentru ca apoi să se nască o generație de avocați, medici, profesori, uneori și ingineri...într-o nouă lume, din care am apărut și eu.

- **Aveți o memorie de invidiat. Să stăruim nițel asupra tatălui Dvs. Știu (din surse sigure) că tatăl Dvs., avocat, s-a ocupat, după pensionare, de Istoria Lugojului. Acele mărturii au fost valorificate cumva? O tradiție bogată, îngropată; o lume a tăbăcarilor, a măcelarilor și, să nu uităm, a luptătorilor. Că *Al mai tare om din lume*, poezia în grai a lui Victor Vlad Delamarina, aici s-a născut.**

Într-adevăr, tatăl meu a fost un intelectual interesat de soarta urbei. Era din tinerețe un om sociabil, deschis spre cultură – în vremea Liceului din Arad juca fotbal, încerca să picteze și să scrie literatură....iar în vremea studenției din Cluj a practicat gazetăria. După ce și-a luat doctoratul în drept, cred că a ales în mod deliberat Lugojul pentru lansarea în profesie, dată fiind bine cunoscuta tradiție a acestui oraș în viața culturală a românilor din vest. Aici, deja ca stagiar, s-a angrenat în proiecte culturale ale burgului, precum finisarea bisericii ortodoxe, ce se refăcea după un incendiu. Apoi, ca tânăr avocat, era plin de proiecte, ajungând pentru o scurtă perioadă chiar primar al orașului (în vremea guvernului lui Goga, cu care-l pusese în legătură, pe vremuri, Goldiș). După o viață în care a fost mereu în contact cu intelectualitatea locului, odată cu pensionarea, și-a dedicat timpul studierii personalităților și istoriei Lugojului, activând ca deputat mirean pe lângă Mitropolia Banatului; și publicând în Revista acestei instituții. Într-o perspectivă cultural-pragmatică ar fi de menționat ghidul cimitirului ortodox *Un Pantheon lugojean*(1993), în care sunt indicate mormintele oamenilor de seamă îngropați aici, cu informații despre fiecare. O documentație mai amplă despre aceste personalități o găsim expusă în *Lugojul și lugojenii de altădată*(tot în 1993), în care se găsesc multe biografii ale personalităților lugojene din sec. XIX. Dar și alte comentarii istorice, ca de exemplu despre Fundații lugojene în sprijinul elevilor și studenților; sau despre implicarea bănațenilor în procesul memorandumului. Alte câteva studii notabile se găsesc în cartea pe care a scos-o

împreună cu Gh. Luchescu și V. Muntean, *Spiritualitate Lugojeană*. Aici se află o substanțială reconstituire a Instituției Concordia și a celebrei „mese a poganilor”, care a susținut tineri lugojeni talentați să studieze în Occident, inclusiv pe Traian Vuia. Sau, despre Societatea secretă Constituția, sau cu privire la Fundații ortodoxe române lugojene. Citind aceste pagini se poate înțelege mai bine spiritul de breaslă a lugojenilor, organizați în societăți și susținându-se metodic în realizări. Dimensiunile nu prea mari ale orașului și tradiția solidă a românilor de aici a făcut ca urbea să fie, efectiv, centrul cultural al românilor din Banat. Un loc în care oamenii se puteau simți acasă, contând unii pe ceilalți.

- **Da, am răsfoit volumul ivit în 1994 și am aflat multe. Clădirea Concordia, construită între anii 1885-1886 la stăruința lui Coriolan Brediceanu, a iscat un val de entuziasm. S-a bucurat, scriu autorii, de „concursul însuflețit al lugojenilor”.**

Spiritul lugojenilor e în consens cu cel al bănațeanului gospodăros. Ce poate fi aparte aici, e atmosfera de legătura strânsă între oameni, de breaslă să zicem, în tradiția burgurilor europene de pe vremuri. Cel puțin acesta a fost sentimentul meu în copilărie, când în oraș erau încă mulți măcelari, tăbăcari și cojocari, alături de alți mulți meseriași. Cei care contau în oraș erau reprezentanții acestora și ai intelectualilor. Chiar dacă la periferie au funcționat fabrici încă de demult – ca Filatura de mătase și Fabrica de țiglă, - atelierul meșteșugăresc era cel care parcă dădea tonul, inclusiv pentru mereu perpetuata excelență a luptătorilor, ce-și puneau medaliile de aur de la campionatele naționale sau de la olimpiadă, în vitrina măcelăriilor. Tatăl meu a fost mereu avocatul acestor meșteșugari, bogați de altfel, ce trebuiau să facă față noilor vremi. Multe, mute procese a susținut pentru tăbăcari, mai ales pentru celebrul Drăgan – într-o casă a căruia își avea și biroul - (și a cărui fiu, ce-i fusese stagiar într-ale avocaturii, a ajuns, prin Italia, un comerciant extrem de bogat, revenind apoi în oraș ca un fel de protector al acestuia).

Deși tradiția și spiritul orașului au fost susținute de români, orașul a fost, în ultimul veac cel puțin, multietnic și multicultural. Am amintit de partea de dincoace de pod, căreia localnicii îi spuneau „Lugojul nemțesc”. Când eram în liceu,.. funcționa aici și o secție de studiu în limba germană. Și de asemenea, pe strada gării, era pe atunci un liceu cu limba de predare maghiară. Am avut apoi destui colegi evrei; iar după Hotelul Dacia, pe drumul Caransebeșului, era o sinagoga. O istorie bine cumpănită a Lugojului, ar cuprinde contribuția tuturor.

Privind însă din perspectiva culturii românești, ceea ce pot afirma e doar ce spirit mi s-a părut ca nu a fost specific acestui loc. Așa ar fi, de exemplu, plictisul disperat de provincie pe care-l exprima poezia lui Bacovia („Singur, singur

singur.../vreme de beție../și s-ascuți pustiul../ ce melancolie..singur, singur singur...”). Și apoi, parcă nu s-ar potrivi nici încrâncenarea disperată a maramureșeanului („Așa-mi vine câteodată.../sa dau cu cuțitu’piatră...”). Dar nu se potrivește cu Lugojul nici o suficiență mic-burgheză, lipsită de neliniști. Un om de cultură ar putea căuta ceva diafan, adânc și aparte, ce s-ar plasa în spatele textelor a doi scriitori ce au trecut prin Liceul de aici, dar care sunt aparent foarte diferiți ca stil : Sorin Titel și Nicolae Breban.

- **Foarte diferiți, adevărat. Ați vrea, spuneți, „o istorie bine cumpănită a Lugojului”. Vă propun o scurtă recapitulare. Cândva un prestigios focar cultural al Banatului, alături de Caransebeș și Oravița, Lugojul, căzut în somnolență, satelizat de cosmopolita Timișoară, dă semne de revigorare. Într-un frumos „portret” dedicat orașului, leagăn al mișcării muzicale din secolul al XIX-lea, Eugen Uricaru făcea o reverență, notând că Lugojul „înaintează prin timp asemenea unei nave calme”, întreținând flacăra identității naționale. Sunt semne, spunem, că *ofensiva lugojeană* „lucrează”. Mai ales că, observa Tudor Crețu, absența acestei vocații ofensive ar fi „o țară a locului”. Așa o fi? Și cum se împacă observația de mai sus cu „ocoșenia” bănățeană? Și mai ales cu cea lugojeană? Că, vorba veche, „nu-i român ca bănățeanu’, / bănățean ca lugojeanu”... Încercăm, aici, un examen tipologic? Să fie bănățenii „gasconii României”, cum credea, pe urmele altora, Călinescu?**

Dacă se comentează un fenomen cultural dincolo de una două personalități, intră în joc parametrii particulari, cum ar fi o școală, o tradiție, un cadru instituțional definit etc. Privitor la viața culturală corelată unui oraș provincial, nimic din așa ceva nu se poate aplica acum. Și de fapt nu cred ca ar avea rost. Desigur, se pot face caracterizări tipologice: că germanii sunt conștiincioși, francezii spirituali, gasconii fanfaronarzi iar bănățenii ocoși și gospodari, însă suficienți. Dar într-o lume așa de intercorelată ca cea de azi, poți să privești cel mult cum se gestionează într-un loc și moment dat cultura, cum e ea dezbătută și cultivată; fără a ignora, desigur, tradiția.

Din tradiția Lugojului face parte într-un fel și muzica, în zonă existând o veche tradiție de coruri și fanfare. Pe strada pe care era casa noastră, la un moment dat apăruse, înainte de 1990, un Muzeu lugojean al muzicii. Erau reunite acolo documente despre fanfarele și corurile din zonă, despre spectacolele de operetă montate la Lugoj, despre Ion Vidu. Din Lugoj porniseră mai departe și oameni ai

muzicii precum Sabin Drăgoi, Filaret Barbu, Tiberiu Brediceanu. În ultima clasă de liceu am luat timp de un an lecții de pian cu d-nul Viller, muzician și fost primar al Lugojului (era maghiar, dar familia i se trăgea din Alsacia, la sosirea în Lugoj învățase la perfecție limba română, a fost președinte al Partidului Maghiar în Romania interbelică și prieten cu Goga). El mi-a povestit despre concertele date la Lugoj de Enescu, cu care fusese în bune relații; la fel ca și cu Bela Bartok. Dar nu am impresia ca Lugojul și-ar mai putea revendica o viață muzicală consistentă în ultimele decenii, cu tot interesul pentru jazz a unor grupe de aici. Și apoi, Muzeul muzicii pe care l-am pomenit a dispărut. Și la fel Muzeul Lugojului, ce se înființase la un moment dat, tot pe strada noastră, la capătul dinspre Teatru, în fosta casă a avocatului Porumb. Și nu am auzit despre vreo intenție de a reface sistematic, într-un loc, istoria culturală a orașului, pentru vizitatori. Dar poate că nici nu e necesar.

- Cum să nu fie?

Eu pot să reflectez asupra urbei doar pe baza amintirilor mele. Astfel, pe când eram elev, funcționa aici o Școală populară de artă cu diverse secții, eu participând - la insistențele tatălui meu, ce cred că suferea pentru că trebuise să-și refuleze propensiunea sa pentru pictură - la secția de arte plastice. Aceasta își desfășura activitatea într-o clădire din curtea Sinagogii, fiind coordonată de d-na Iulia Simu, elevă a lui Petrașcu. Erau și secții de pian, vioară și canto ale acestei școli; precum și de balet și de teatru. La ultima participa fratele meu, echipa din Lugoj având succese notabile, în țară și chiar în străinătate. Odată au luat și premiul întâi la un concurs Shakespeare în Marea Britanie, cu Falstaff. Dar și aceste amintiri cred că nu fac decât să marcheze același contur al unui oraș așezat și organizat, care a primit cu căldură refugiații din Nordul Ardealului și din Basarabia. Adică, un indice de normalitate. Fundal care permite, din când în când, mici dezertări din cotidianitate (cum a fost și cea a medicului militar Odobleja, ce a redactat și publicat aici a sa „psihologie consonantistă” ce se zice că prefigura cibernetica).

Poate că avem nevoie de diversitate în viața noastră. Iar din această diversitate, nu are cum să lipsească normalitatea bine așezată. Care să permită câte unui tânăr elev ca mine să practice, pe vremuri, la concursuri naționale, scrima și tenisul.

- **E, în ochii copilului, o imagine teribilă cu sosirea trupelor sovietice la Căprioara. Stăteți la bunici, cu mama și fratele, Ovidiu. Bunicul, preot, era bolnav. Iar bunica, în acea sperietură care terorizase satul, a fost grozavă. Cum s-a descurcat? Cum i-a potolit? Că, aflu de la Dvs., „n-au fost evenimente”.**

Ultimul an al Războiului l-am petrecut tot pe Valea Mureșului. La Săvârșin se zvonea că “vin rușii”, sintagma fiind vehiculată ca o miasmă apocaliptică. Până la urmă am asistat la venirea lor inedită pe când mă aflam la Căprioara, unde, în gospodăria bunicului meu de aici, preot și învățător, atmosfera era senină și chiar bucolică. Gospodăria era plină de animale, multe din ele având nume – nu doar pisicile și câinii ci și porcii și vacile -, li se pregătea și li se împărțea toata ziua de mâncare... veneau oameni la taifas... dormeam într-o bucătărie de vară, pe cuptor.....Doar că bunicul, Iuliu, era bolnav de cancer laringian, făcând tratament radioterapic intermitent la Cluj “cu aur”, se spunea.... ceea ce inducea o atmosferă misterioasă. Totuși, își păstrase enorma sa pofta de mâncare, așa că la masa de seară ce dura peste o oră, se topeau în burta sa enormă una după alta supe și pui “pocuiti”, sarmale, găigană de șapte ouă, cafea cu lapte și cozonac etc. etc....(bunicul Petre din Săvârșin era, la polul opus, mic și uscățiv, deși nu se știa bolnav de nimic ținea de ani de zile regim fără sare și condimente ș.a.m.d.

Nu știu ce căutau rușii prin această zona în care nu avuseseră loc lupte. Dar au sosit într-o noapte, pe cai, care venind în galop scoteau scânteii pe drumul plin de pietre. Iar a doua zi de dimineața, după cum era de așteptat, cei de la comenduire au sosit la casa preotului să anunțe că au nevoie de aprovizionare. Pe aceștia i-am văzut de sub patul unde mă ascunsesem împreună cu fratele Ovidiu și tânăra noastră mamă, percepând doar niște cizme în mișcare. Din a doua noapte noi ne-am refugiat la o familie din sat. Iar peste zi, bunica plina de inițiativă, s-a dus personal la comandant chemându-l să-i încredințeze șuncile, cârnații și dulcețurile din cămară. După care, nu a mai avut probleme cu ei.

- **Povestiți, în *Odiseea fără Ithaca* (2009), că în casa din Lugoj a fost cvartiruit un căpitan rus, Jalezko Ivan, croitor de meserie, dar tare omenos. Care, pe fotografia oferită, a așternut rânduri calde pentru tatăl Dvs., „bunul și scumpul Victor Lăzărescu”...**

Imediat după terminarea Războiului, când tatăl meu întors de pe front își relua avocatura, în casa noastră din Lugoj a fost încvartiruit un căpitan rus, Ivan. Stătea

în partea laterală a locuinței, ce servise drept birou tatălui. Ivan era un om liniștit. Și era invitatul nostru de duminică la masă, în curte, sub nuc. Prin Lugoj nu trecuse frontul, așa că probabil se ocupa de operații de legătură sau aprovizionare. Era respectuos și blând,..... iar cumva, nu știu cum, ne-am și înțeles. Știam că era croitor și avea acasă lăsați trei copii, pe care nu-i văzuse de mult. Singura obiecție ce a avut-o a fost întrebarea: de ce nu mănâncă cu noi la masă și servitoarea ce o aveam pe atunci ?. Înainte de a pleca ne-a adus o butelie de vin și ne-a lăsat o fotografie,..iar bunicilor niște bani să aprindă la biserică lumânări pentru el și pentru ai lui.

Mai târziu mi-am adus aminte de acest aspect citind cărțulia lui Noica **Rugați-vă pentru fratele Alexandru**. Deși am trăit toată perioada războiului – fiind născut în 1939 – nu am nici o amintire directă privitoare la confruntări, lupte sau bombardamente; ori despre comportamentul trupelor sovietice pe teritoriul țării noastre. Știu despre război mai multe din filme, romane și relatările altora, inclusiv ale tatălui meu. Încă o mărturie directă o am de la soția mea care, ca mic copil, a trăit în Maramureș episoade mult mai dramatice, în care se duceau efectiv lupte în jur, pozițiile fiind ocupate succesiv când de unii când de alții. Iar amintirile ei directe se refereau la faptul că, atunci când pozițiile erau ocupate de nemți, copiii trebuiau să dispară, făcându-se ordine și curat în jur.....Iar când soseau rușii, era mereu zgomot, deseori cântece,... iar copiii erau bine veniți și îmbrățișați, primind uneori și ciocolată.....poate ca expresie a patosului afectiv al acestui popor slav, a cărui soldați erau pe front de mulți ani, mereu alături de moarte.

- **Biroul avocațial mergea bine, tatăl, doctor în drept, cu ceva politică la activ, era o personalitate respectată, voia să cumpere pământ, având un vis secret. Să vă țină, la studii, la Paris, pe Dvs. și pe fratele Ovidiu. Dar au năvălit vremuri grele, anii '50 au fost îngrozitori. La Paris ați ajuns mult mai târziu, fără a împlini acel vis. Ce s-a întâmplat?**

Visul de a trimite tânăra generație să studieze la Paris era, se pare, o stereotipie ce se transmitea transgenerațional în lumea formării *inteligenței* românești, încă din secolul al XIX-lea. Chiar la Lugoj, Masa Poganiilor i-l trimitea pe dotalul elev Traian Vuia la Paris “să facă treabă bună”; adică să studieze dreptul. (Doar că el se va apuca acolo să construiască avioane). Proprietatea funciară era cea mai sigură, așa încât la începutul carierei tata a început să cumpere anual câte un jugăr de pământ în acest scop. Vremurile au evoluat însă altfel, așa că

ceva mai târziu ai mei nu au știut ce să mai facă pentru a scăpa de pământuri, tot încercând să le predea vreunei colective. În schimb visul francezesc s-a păstrat. Așa că ai mei au angajat o fostă guvernantă originară din sudul Franței, rătăcită și rămasă prin Lugoj – madame Michaud –, să vină pe la noi; și în schimbul mesei de prânz, să ne învețe câte ceva din limba lui Voltaire. Ceea ce s-a și petrecut (asimilând astfel și câteva reguli de comportament civilizată la masă). Faptul m-a ajutat mai târziu, căci având un bun accent mă descurcam bine vorbind franceza la întâlniri internaționale (înainte de a învăța singur, cu greu, engleza). Cu profesorul de psihiatrie din Viena, Peter Berner – ce era căsătorit cu o franțuzoaică – am putut astfel conversa degajat multă vreme, de la începutul anilor 80. Iar ulterior, de câte ori ne întâlneam și era prezent și profesorul din München, Hippus, acesta pleca spunând “știu că acum veți discuta în franțuzește). Cu aceste abilități am și ajuns primul președinte al “Asociației franco-romane de psihiatrie”, participând multă vreme la Congresele Mondiale de Francofonie Psihiatrică.

Dar de la mentalitatea paternă a investirii în pământ pentru facilitarea unor studii mai deosebite, au trecut multe decenii...și lumea s-a schimbat.

- **Crește, din relatările Dvs., o istorie fabuloasă a Lugojuului. Înțeleg pledoaria pentru normalitate și diversitate, e firească. Dar, cu voia Dvs., vom plonja, iarăși, în *anormalitate*. Spuneți că tatăl Dvs. era pe lista „deportabililor”. „O istorie stranie” l-a scăpat de Canal. O puteți depăna?**

Povestea cu ridicările pentru canal a rămas pentru mine un mister. Tot ce am aflat ulterior sunt următoarele. Tatăl meu fusese informat că era pe lista celor ce urmau să fie ridicați și transportați la canal, de unde cei mai mulți nu s-au mai întors. Această operație era planificată cu ceva timp înainte, ea presupunând o întreagă infrastructură, echipe de acțiune și trenuri de transport. La noi acasă, în mai multe rânduri, se auzeau ciocănituri ușoare în geamul dinspre stradă, târziu seara. La acestea se duceau la geam doar bunicile. O voce le spunea din umbra doar atât :”Domnul avocat să plece câteva zile de acasă”. Ceea ce el și făcea, având din timp pregătit un rucsac cu toate cele trebuitoare,...precum și rute și adrese de oameni care să-l primească pentru câteva zile (de fapt avea pregătit și un traseu de retragere mai complicat, pentru situații de urgență, care presupunea ieșirea pe geam printr-o încăpăre din fundul casei, traversarea unor acoperișuri, cu coborâre în alta stradă; și un traseu de plecare din oraș. Dar nu a fost nevoie). În zilele ce urmau veneau la noi cei de la securitate să-l caute, răscoleau toată casa, făceau câte o percheziție amănunțită, puneau oameni la supraveghere.....Dar după câteva zile

operațiunea se termina. Și tata se întorcea acasă reluându-și avocatura..... Până la următorul avertisment vesperal...

Tot ce am putut afla a fost faptul că, niște evrei pe care el îi ajutase pe vremuri și acuma lucrau la Securitate, organizaseră, desigur cu mare risc, această informare..... Nu am aflat nici-odată cine au fost aceștia. Dar faptul demonstrează că până și un regim totalitar depinde de rutina organizațională.

Am avut în familie și un unchi pe care l-am întâlnit la ieșirea sa de la canal. Era preot lângă Săvârșin, la Lupești, și fusese ridicat pentru că în predicile sale îndemna oamenii să nu treacă la necredincioși. Venise la noi chiar după eliberare, slăbit dar cu moralul păstrat. Era un om dinamic și sociabil pe care l-am mai întâlnit deseori la Săvârșin, când am fost medic acolo. Ne-a povestit cum la Canal, unde-l întâlnise și pe profesorul Papilian de la Universitatea din Cluj, erau organizați astfel încât săptămânal cineva să țină câte o expunere din domeniul său. Oamenii nu-și pierdeau speranța și credința, credeau într-un viitor posibil. Mă gândesc că, întreaga mea generație a trăit într-o atmosferă impregnată de afectivitate, în care pe deoparte înflorea anxietatea - inclusiv cea generată de spectrul unui război atomic -, pe de alta o falsă euforie a victoriilor. Ei bine, epoca aceasta s-a terminat după 1989.

- **Amurgea o tradiție și se instala, cu brutalitate, o lume nouă, în fierbere. Cu sloganuri, mitinguri, arestări. O lume „sfâșiată, cruntă, chinuită”, spuneți cu un alt prilej. În acei ani erați licean și în liceul „Coriolan Brediceanu” izbucnise „revoluția elevilor”. Ce amintiri păstrați? Ați fost animat de *spiritul revoluționar*?**

Noua lume ce se instaura la sfârșitul anilor 40 și începutul anilor 50 ai secolului trecut, era una agitată, impregnată de spirit revoluționar. Partidul comunist avea în mod oficial un departament condus de Secretari însărcinați cu “agitația și propaganda”; care era un fel de specialitate a acestor revoluționari de profesie, leniniști. Tineretul nu avea cum să nu fie influențat de o astfel de atmosferă. Mai ales că se înființaseră și asociații ale pionierilor și tinerilor UTC-iști, echivalentul comsomoliștilor sovietici. Vântul ideologic ce bătea acum, întreținea însă un spirit de frondă, spre care adolescenții sunt cu precădere predispuși. La Liceul nostru din Lugoj – Coriolan Brediceanu – era mai ales o clasă pre-terminală, în care erau mulți elevi nonconformiști. Unul dintre aceștia, Fotescu, atunci când li s-a cerut un extemporal la ora de desen (sic!!) a scris pe o pagină întreagă “tatăl nostru” în franceză; spre furia profesorului în cauză, total ignorant într-ale limbii lui Rousseau. Cei din aceasta clasă - din care făcea parte și

viitorul scriitor Nicolaie Breban - au dat la un moment dat afară din clasă profesorul de limba română, un personaj prețios și înțepat, despre care se știa că participase la uriașa fraudă electorală din 1947. Dar atmosfera din școală era totuși de înalta ținută intelectuală, fiind prezenți încă mulți profesori din vechea generație interbelică. Deși,... aveam nenumărate ore de limba rusă; limbă cu o sonoritate plăcută, pe care însă, ciudat, deși au învățat-o mii și mii de elevii nenumărați ani în șir, nu și-a însușit-o aproape niciunul dintre aceștia.

- **Au fost mari tensiuni psihosociale, lupta de clasă se asucea. Generația Dvs. a cunoscut din plin astfel de frustrări. Abia spre sfârșitul liceului, mărturiseați, perchezițiile, arestările s-au mai domolit. Au scăpat cărțile „vinovate” pe care le aveți în casă? Întreb, deoarece tatăl Dvs., mare cumpărător de cărți, era un admirator al „interzisului” Goga...**

Am crescut, într-adevăr printre cărți. Tatăl meu cumpăra cărți de literatură și artă cu un fel de pasiune, deși avea puțin timp pentru a le citi. Începuseră să apară în anii 50 ai secolului trecut, destul de multe traduceri din literatura universală, inclusiv colecții de autori, de ex. Tolstoi, Balzac, Goethe etc. Achiziționa de asemenea mai tot ce apărea privitor la pictorii și sculptorii celebri. În casă toată lumea citea mult, mai ales bunica din partea tatălui, iar multe cărți erau recitate (când a apărut televizorul se uita la ecranizările făcute după romane – și semnala orice omisiune). Familiaritatea cu cărțile a fost o constanta a vieții pe care am trăit-o – și soția citea enorm literatură – de aceea spectrul unei lumi fără cărți în casă, care în prezent nu doar se configurează ci pare ceva firesc, de la început m-a neliniștit. Dată fiind această familiaritate cu cărțile, am fost sensibil la faptul că perchezițiile ce se făceau intermitent în locuința noastră de către securitate, răscoleau și biblioteca. Bănuiesc că cei veniți cu astfel de misiuni, căutau ceva literatură interzisă. Din tot ce știam noi pe atunci, faptul nu era de neînțeles. În cele din urmă, într-adevăr și tatăl meu avea ceva de ascuns...Copil fiind, l-am însoțit în pod unde sub niște scânduri a ascuns....ceva discursuri de ale lui Octavian Goga, pe care-l admira...iar când mult mai târziu am căutat în acel loc nu am găsit decât urme roase de șoareci.

- **În pofida atâtor obstrucții, sfidând interdicțiile, găsind „artificii” pentru a învinge vitregia vremurilor, mulți dintre colegii Dvs. s-au realizat. Au fost probleme cu dosarul? Fiindcă, în 1955, v-ați înscris la Facultate. Și**

cum tatăl Dvs. făcuse ceva politică și era plasat în categoria „micilor burghezi”, bănuiesc că ați întâmpinat niscaiva dificultăți. Dar v-a salvat *diploma de merit*. Terminând liceul cu această diplomă, ați intrat fără examen.

- Să facem acum un salt în timp. Deja sunteți un reputat psihiatru, preocupat stăruitor de condițiile formative ale generației Dvs. Știu că împreună cu un coleg, și el psihiatru, Șerban Ionescu, ați organizat la Timișoara un Congres mondial centrat tocmai pe tema „rezilienței”. Și ați vorbit atunci despre *reziliența unei generații*. Când se întâmpla evenimentul? Și cu ce ecou? Subiectul mă interesează, am publicat, în 2014, o carte botezată *Generația orfelină* (o colecție de mitografii lirice) dedicată Generației Labiș, și ea modelată de interdicții și cutume ideologice, sfidând șabloanele proletcultiste.

Povestea cu “criteriile de clasă” în accesul la instruire a fost una dură...dar și ridicolă, până în cele din urmă. La începutul anilor 50 când am terminat eu liceul, facultățile primeau peste 90% copii de muncitori și țărani săraci, restul rămânând pentru descendenții burghezilor (în care intrau și liberii profesioniști și intelectualii) și ai altor exploatatori. Deși am învățat cu sârg, nu știu sigur dacă aș fi intrat la facultate dacă nu ar fi fost împrejurarea ca în anul cu pricina – 1955 – să se accepte ca cei cu “diplomă de merit” (printre care mă număram) să poată intra fără examen de admitere. Unii colegi nu au putut termina nici liceul din astfel de motive. Cu ocazia întâlnirilor de mai târziu cu foștii colegi de liceu am constatat că, totuși, lumea s-a descurcat. Unii au fost adoptați de rude mai sărace; alții s-au angajat ca muncitori și apoi au ajuns la facultate venind “din câmpul muncii” etc. Încurcătura cu acest filtru a fost și pentru cei ce-l organizau, căci trebuiau să pună în astfel de categorii și fii de miliari, funcționari administrativi, profesori, ingineri, miniștri, conducători ai partidului etc. Pentru urmarea facultății mai erau însă și criterii legate de politica făcută de părinți. Deoarece tatăl meu fusese la un moment dat simpatizant al lui Octavian Goga, țin minte că, în declarația de la Cadre din facultate nu am menționat acest lucru...tremurând până la sfârșitul studiilor să nu se descopere faptul și să fiu exmatriculat.

Mult mai târziu am reflectat asupra acestei fețe a “dictaturii proletariatului” cu ocazia Congresului Mondial asupra rezilienței pe care l-a organizat la Timișoara fostul meu coleg într-ale psihiatriei, Șerban Ionescu (ce-și făcuse și un doctorat la Prof.E.Pamfil). Care, între timp, ajunsese profesor de psihopatologie la Universitatea Sorbona (Paris). M-a solicitat să îl sprijin în organizarea acestui congres ce a adunat participanți din întreaga lume, în jurul unei teme de mare actualitate. Atunci am redactat și comunicat o lucrare privitoare la “reziliența unei generații”. Căci, generația colegilor mei de liceu, după ce trăiseră frustrarea războiului – cu tații plecați pe front – și menționatele filtre sociale în șansa de a studia, a reușit totuși să se afirme plener în planul unor profesii intelectuale.

- **Am vorbit mult despre tatăl Dvs., un intelectual autentic, cu o profesie pragmatică și cu mare deschidere culturală. Dar am fi nedrepti cu mama Dvs., uitând-o; o fire blândă, afectuoasă, cea care veghea și întreținea atmosfera patriarhală a unei familii lărgite. Acolo vă rog să poposim, în casa de pe strada Magnoliei, cu acel nuc măreț în curte. Ne întoarcem, cu voia Dvs., în acel timp? Fiindcă, începând viața de student la Timișoara, la Medicină, relațiile cu Lugojul se vor estompa.**

Privind retrospectiv, îmi dau seama că am crescut realmente într-o familie de tip tradițional. Mama era de origine din Săvârșin, terminase Liceul Ghiba Birda din Arad și a studiat doi ani Dreptul la Cluj. Și-a întrerupt apoi studiile în urma căsătoriei, a întemeierii familiei și a preocupării față de copii. Era o fire blândă, duioasă, cu o afectivitate profundă, cu un fin simț literar și estetic, care a menținut în familie o atmosferă de calm și armonie. A postit toată viața în ziua de vineri, conform unui legământ spiritual ce-l făcuse, pentru întoarcerea tatălui de pe front. Deoarece am conviețuit îndeaproape și cu bunicii din ambele părți, am remarcat o ciudată diferență temperamentală și expresivă pe cele două maluri ale Mureșului, în comune aflate la foarte mică distanță. Cei de pe partea stângă, unde era Căprioara și originile familiei tatălui, erau oameni expresivi, legați de plăcerile vieții, deseori veseli, extrovertiți. Cei de pe malul drept, unde era Săvârșinul mamei, erau oameni mult mai potoliți, blânzi, iar însăși îmbrăcămintea era mai puțin colorată ; veselia sărbătorească mai reținută.

Mama citea și ea mult. Și crea în casă acea atmosferă de pace, în care viața familială era bine așezată. Reflectând retrospectiv înțeleg ce mare nevoie era de

această pace din curtea casei....căci în lumea profesională a tatălui funcționa o « justiție de clasă », cu decizii judecătorești arbitrare. (De ex. chiaburii aveau de plătit cote care depășeau cu mult recolta, și pentru că nu le plăteau erau condamnați la închisoare ; iar la „colectiva de avocați”, tatăl meu făcea și cauzele multora care își ridicau doar banii lunari....șeful « colectivei » fiind un arhivar fără studii în drept, dar membru de partid etc, etc. Mama juca un rol important și în întâlnirile cu alte familii cu care eram prieteni – și care aveau copii de vârsta noastră - ...Iar apoi a fost foarte apropiată afectiv de soția mea...Mă tot gândesc că, viața nu e făcută numai din zgomot, ci și din căldură, discreție și duioșie.

- **De ce ați ales medicina? Sigur, argumente găsim din belșug. Totuși, cum s-a produs declicul? Să fie atracția dimensiunii psihologice a medicinei? A încărcăturii spirituale? Spuneți că în ultimul an de liceu ați citit *Psihologia persoanei* a lui Nicolae Mărgineanu. L-ați cunoscut, tot atunci, pe profesorul Pamfil, cel care vizita des Lugojul. A contat?**

Opțiunea mea pentru medicină a rezultat în mare măsură prin excluderea altor variante profesionale. De ex. aveam rețineri față de inginerie, fiind o persoană mai mult contemplativă. Dar nu mă atrăgea direct nici activitatea de profesor. S-a ridicat la un moment dat ipoteza de a urma arhitectura, dar nu mi-a plăcut perspectiva. În schimb am rezonat la faptul de a mă ocupa de oamenii suferinzi. Iar dimensiunea psihică a omului bolnav se corela cu aceasta. Apoi, lecturile psihologice – alături de cele filosofice – mi-au atras atenția încă din liceu. La secțiunea secretă a Bibliotecii liceului, unde avem, totuși acces, am citit de pe atunci o serie de cărți din acest domeniu. Îmi mai amintesc că, nu mai țin minte în ce împrejurări, am ajuns încă de pe atunci să fac o vizită la Spitalul din Lugoj și cunoscându-l pe Dr.Mihala – ce conducea secția de psihiatrie – am avut unele apetente în acest domeniu. Auzisem și despre Prof.Pamfil – care vizita în Lugoj familia Dr. Plauchitiu, și chiar am ajuns odată să-l întâlnesc. Astfel încât, după ce am început Facultatea de Medicină din Timișoara, în timpul vacanțelor mi-am intensificat vizitele la Spitalul din Lugoj și la Secția de psihiatrie.

Despre Prof.E.Pamfil am aflat mai multe ulterior. Mai era însă o punte de apropiere. El fusese, în vremea studenției din Cluj, apropiat de mișcarea antifascistă (antilegionară) alături de o generație de tineri din acea perioadă, care au ajuns ulterior specialiști și intelectuali de marcă. Între aceștia era și Prof. Coriolan Drăgulescu de la Facultatea de Chimie din Timișoara, care avea un fiu cu care eram coleg de facultate și prieten. Mai vizitam această casă și pentru că tot acolo locuia avocatul Oprea, prieten cu tatăl meu, care se ocupa de procesele lui în Timișoara; și care era cumnat cu Prof. Drăgulescu. În această casă am găsit și o

biblioteca excelentă. Când s-a ridicat problema de a pleca la Cluj atras de faima prof Pamfil, Prof. Drăgulescu, ca vechi prieten al acestuia, m-a sprijinit. Viața e plină de astfel de rețele existențiale, ce se împletesc deasupra destinului nostru.

- **Dar anii timișoreni, mult prea monotoni, v-au deziluzionat, spuneți. Deși ați prins frământările studentești din 1956, din timpul revoluției din Ungaria. Au fost exmatriculări, dispăreau colegi, atmosfera era greu de suportat. Și ați decis, în 1958, să vă transferați la Cluj, acolo unde se mutase profesorul Pamfil. Și astfel apropierea de psihiatrie a primit impulsul decisiv. Greșesc?**

Facultatea de Medicină pe care am început-o în 1959 la Timișoara era bine organizată și avea cadre didactice valoroase. Treptat am resimțit însă și aspecte ale lipsei tradiției și ale conjuncturii ce a condus la înființarea sa după Război. Aici majoritatea clinicilor funcționau în foste clinici particulare sau în clădiri ce avuseseră o altă destinație - spre deosebire cele ce le-am perceput ulterior la Cluj. Când am început eu studiile nu trecuseră nici 10 ani de la înființare, cu majoritatea profesorilor veniți din București – parte de la fosta medicină evreiască de aici -, alții din Moldova. Erau desigur și cadre didactice din ce absolviseră aici, cum a fost Dr. St.Stössel la Psihiatrie, venit la Timișoara după ce suferise ororile de la Buchenwald. Unii din cei din București continuau să facă naveta, precum Prof. Păunescu Podeanu sau Prof. Șofletea, de la neurologie. În plus, se simțea pe atunci în Timișoara lipsa unei tradiții universitare generale, căci în afara Politehnicii, și Universitatea cu profil umanist era nou înființată. Astfel încât, în agora orașului, vocea studenților și a ai lumii universitare în general, nu se resimțea sesizabil (ulterior, la Cluj, am întâlnit o cu totul altă situație).

Viața noastră de studenți la Medicină curgea însă după reglementări destul de stricte. Deși...era prezentă totuși, în acea epocă, problema « celor ce aveau dreptul la studii superioare ». Unul din colegii mei de grupă – care ulterior s-a specializat în psihiatrie și cu care am rămas prieten toată viața – Șt. Kecskemeti, era mai în vârstă decât noi, ceilalți; asta pentru că tatăl său fusese proprietarul unui cabinet de optică – pe care familia îl gestionase de peste 100 ani – astfel încât făcând parte din clasa exploatatoare nu a putut urma liceul obișnuit. Terminând însă școala sanitară și lucrând ca felcer, a ajuns apoi student ca venind din mijlocul celor ce lucrau în teren. Mai erau apoi colegi care fuseseră implicați, cu mulți ani înainte, în mișcarea legionară; dar acum li se permitea înscrierea la Facultate. Faptul nu a durat însă mult, căci după evenimentele din Ungaria, toți au fost exmatriculați, rând pe rând.

Merită să amintesc și de evenimentele din 1958 când, odată cu declanșarea revoluției din Ungaria, în Timișoara a fost o neliniște printre studenți, mai ales la Politehnică; dar și la căminul mediciniștilor, aflat chiar lângă Comitetul Județean de Partid. A fost și o ieșire în stradă, în marginea Catedralei, strigătele studenților fiind – din câte am auzit eu – "vrem pâine". A urmat o represiune, cu ridicarea unor grupuri de studenți ce au fost câteva zile internați în comuna Becicherec...și cu suspendarea cursurilor...Au urmat o serie de intervenții pe linie politică și referitoare la organizarea studențească...exmatriculări...și, în continuare, o viață monotonă și chinuitoare.

Conjunctura anului 1958 a fost particulară în plan internațional, revoluția din Ungaria fiind concomitentă cu criza Canalului Suez. În atmosfera culturală monotona a Timișorii de atunci, standardizarea vieții studențești mi-a imprimat sentimentul unei lipse de orizont. Dar, aveam deja în minte planul de a mă transfera la Cluj, orientat deja spre psihiatrie, care pe atunci se studia în anul IV al facultății. Iar eu tocmai treceam în anul IV, și în țara care avea faima era Prof. E.Pamfil.

- **Deci sunteți la Cluj și descopereți în urbea transilvană o altă atmosferă, magnetica boemă studențească, dar și profesori de mare calibru, apropiați de studențime.**

Clujul universitar pe care le-au descoperit în 1958 a fost pentru mine într-adevăr o revelație, prin comparație cu atmosfera universitară din Timișoara, care era pe atunci dominată de Politehnica. În Cluj, legătura dintre studenții diverselor universități era firească, ea petrecându-se în fiecare seară pe străzile din centru; unde, se adunau și profesorii celebri din diverse universități, la câte o cafea. Astfel, Lucian Blaga obișnuia să treacă pe la Cofetăria verde de pe strada Cloșca; iar Prof. Bologna de la istoria medicinei, la cofetăria de lângă Casa studenților. Există și obiceiul de a participa la unele cursuri interesante de la diverse facultăți. De ex. mulți studenți de la Medicina frecventau cursul de istoria artelor a Prof. Vătășan de la Universitate; iar la cursurile de psihiatrie ale Prof. Pamfil veneau și studenți de la psihologie, de la Universitățile umaniste. Relaxându-ne seară de seară pe străzile din centru, făceam cunoștință cu studenții de la Fac. De Arte Plastice și de la Litere. În marea sală de la Casa Universitarilor se țineau concerte simfonice, inclusiv cu orchestra medicilor, dirijată de Conf. Comes de la Clinica de boli contagioase. Acesta orchestra a prezentat odată un concert în care solist a fost Prof. Pamfil, la ghitară.

Clujul fusese locul de studenție a părinților mei, așa că aveam amintiri depozitate în memorie și din povestiri. Tatăl meu și-a redescoperit câțiva foști

colegi de la Căminul din spatele Operei, cărora m-a prezentat. Unul dintre aceștia era un sculptor destul de celebru pe atunci, Fulicea, care-și avea atelierul aproape de centru. Așa că treceam des pe la el, răsfoind albume de artă și asistând la secvențe ale creației sale. Alt fost coleg de cămin al tatălui era acum Rector al Facultății de arte plastice Andreescu.. Șansa de a-l cunoaște pe d-nul Popescu a fost una fructuoasă, căci astfel am avut acces la biblioteca specială a instituției, unde erau excelente albume de artă, mai ales cu pictori și sculptori din sec. XX. Dar serile mi le petreceam pe străzi sau prin cafenele, împreună cu alți tineri de la Facultățile de literatură sau arte plastice, cântând L’Umanite și punând lumea la cale. Iar când a zburat Gagarin în cosmos, am fantazat cu toții asupra lumii din foarte îndepărtatul an 2.000. Datorită acestei atmosfere, vremea studenției rămâne pentru mine una corelată cu o atmosferă boemă.

- Cum era profesorul Pamfil? Știu că în 1958, toamna, ați început cursul de Psihiatrie și tot cu el ați dat examenul, nu?

Profesorul Eduard Pamfil a fost o personalitate deosebită, care a deschis psihiatria românească spre o veritabilă dimensiune antropologică. Dar a fost și un mare intelectual, pasionat de cultură – el însăși era poet și maestru al chitarei clasice - , sesizând direcțiile de vârf spre care se orienta cultura contemporană; și promovând cu generozitate tineri dotați. Astfel de ex. în perioada sa Clujeană a susținut afirmarea ciberneticii în România prin neurologul Bălăceanu-Stolnici, ce era pasionat în domeniu. Personal m-am transferat la Facultatea de Medicină din Cluj ca să studiez cu el psihiatria; și am avut - cel puțin parțial – această șansă, audiindu-i cursul din toamna anului 1958. Ținea pe atunci cursuri foarte rigurose elaborate, din care nu lipseau noutățile. Îmi amintesc că atunci când ne-a vorbit despre tulburările anxioase a făcut referințe la etologie, la modelul comportamental al anxietății care e similar la om și animale; ori, orientarea psihiatriei evoluționiste a devenit publică abia peste decenii.

În Cluj Prof. Pamfil era apreciat atât de studenți cât și de întreaga lume universitară; fiind – după Prof. Hațieganu – personalitatea cea mai bine cotate a Medicinii. A ținut pe atunci expuneri la care participau studenți de la Universitatea umanistă și alți intelectuali. Dar, mi s-a părut curios la un moment dat că, la cursurile sale apăreau și persoane străine, care luau note. Ceva mai târziu am înțeles că, forurile oficiale (de Partid) nu-l agreau; și îi pregăteau un “Dosar”.

Pe lângă cursurile oficiale, vizitam în acele vremi des Clinica Psihiatrică și pentru a vedea cazuri; iar marțea după amiază treceam pe la cabinetul din clinica a Prof.Pamfil, această zi fiind cea în care primea acolo, practic, pe oricine voia sa discute pe teme intelectuale. Eu mergeam împreună cu un coleg de an – Dr. O.Hanganu, cu care am lucrat apoi împreună la Săvârșin – și, abordam diverse

teme. Eram ascultați cu atenție....și, dialogul se desfășura efectiv și interesant. În plus puteam împrumuta orice carte din cele nenumărate, ce erau împrăștiate în întreg cabinetul. Odată, Prof. Pamfil ne-a chemat, pe Tavi Hanganu și pe mine, la el acasă, propunându-ne să scriem câte un scurt eseu, pe o temă la alegere, pe care să îl citim și să-l comentăm. Așa am ajuns într-o duminică la locuința sa - stătea pe atunci în Clinică, la etaj - unde am discutat mai bine de o oră în bucătărie (Hanganu scrisese ceva despre bătrânețe iar eu despre zâmbet și râs).

Această poveste Clujeană se încheie în Ianuarie 1959, când s-au împlinit 100 ani de la Unirea Principatelor. În Cluj atunci studențimea s-a mișcat, umplând străzile și desfășurând o uriașă horă în jurul bisericii Sf. Stefan din centru. O parte dintre studenți s-au dus și până la casa Prof. I. Hațieganu, unde se adunaseră mai mulți profesori de la Medicină....iar Prof. Pamfil a ieșit pe balcon și le-a spus câteva cuvinte în sensul "Să credeți mereu în steaua acestui neam". Suficient pentru-ca a doua zi să fie căutat de organele de ordine, ulterior destituit din învățământ și închis, încercându-se a i se înjgheba un proces politic. Până la urmă nu a existat nici proces, nici condamnare (dar șase luni de detenție au existat)...Iar după eliberare, Prof Pamfil a fost numit director la Spitalul de neuropsihiatrie infantilă din Siret...unde l-am și vizitat în vara anului 1961 când am terminat Facultatea.

Desigur, despre Prof, Pamfil am mult mai multe de spus, mai ales ca ulterior i-am fost asistent la Timișoara, după ce a fost reîncadrat în învățământul superior.

- Dar ați cunoscut, în sfera psihiatriei, și alți renumiți profesori, precum profesorul Albini. Ce amintiri păstrați acelor mari oameni?

Experiența mea de student la Cluj m-a orientat spre psihiatrie. După cursul din anul IV (1958) cu Prof. Pamfil, am continuat să vizitez clinica psihiatrică, să văd bolnavi și să mă documentez în Biblioteca instituției, care era impresionantă. Am găsit aici tratate clasice de psihiatrie din sec. XI/XX și colecții a unor reviste de prestigiu precum *Annales Medico Psychologiques*. În plus, ajunsese în bune relații cu câțiva psihiatri din Clinică ce fuseseră atașați de Prof. Pamfil; și la fel ca acesta erau deschiși spre colegii mai tineri. Îi menționez acum pe doi dintre ei, Dr. Bâlcea și Dr. Albini. Psihiatrul Ion Bâlcea era un om așezat, metodic, atașat de pacienți, care studiasă cu seriozitate hipnoza și tehnici de relaxare, mai ales "antrenamentul autogen a lui Schultz". Prin o serie de legături ce le avea, ajunsese să fie acreditat ca formator internațional în această metodă pentru tot estul Europei, inclusiv URSS. Cât despre Iuliu Albini, acesta provenea dintr-o familie cu tradiție, cu foste proprietăți aurifere în Munții Apuseni. Era greco-catolic, păstra legături cu Vaticanul și prin diverse filiere obținea o bogată literatură de specialitate în limba franceză; cărți pe care le împrumuta cu generozitate. În acea perioadă se impusesse

în plan internațional psihiatrul francez H.Ey, care fusese mentorul Prof. Pamfil și cu care acesta întreținea legături de amiciție. Dr. Bâlcea împreună cu Dr. Albini au început pe atunci să traducă în limba română noul Manual de Psihiatrie pe care H.Ey tocmai îl publicase. Albini se preocupa și el de psihoterapie, fiind expert în metoda “analizei visului treaz” a lui Desseuille. Era de asemenea pasionat de fotografia artistică – participând la expoziții internaționale - și de teatru de amatori. Trăiam deci la Cluj într-o atmosferă psihiatrică din care nu lipsea informația, orientarea spre psihoterapie și cultură. Țin minte că la examenul de istoria medicinei, celebrul profesor Bologa avea obiceiul să propună candidatului să prezinte un subiect, la propria sa alegere. Având la dispoziție informații din Biblioteca Clinicii și din sursa Albini, i-am prezentat o panoramă a metamorfozelor în concepțiile psihopatologice din prima jumătate a sec. XX. Ceea ce, desigur, l-a impresionat.

Am menționat cele de mai sus pentru a semnală că și în întunecații ani 50, cu toată oprimarea ideologică, cine dorea și se străduia putea până la urmă, desigur nu ușor, să aibă acces la informații adecvate.

27/.

Am terminat în 1961 Medicina la Cluj. Deși fusesem “extern al clinicilor universitare” nu am reușit la examenul de “internat”, plasându-mă pe locul 13 din 13 (ulterior am aflat că, în conformitate cu notele obținute mă plasam pe locul 5, dar m-a declasat nota socială). Voind să-mi încep cariera într-un serviciu de psihiatrie, am făcut în vara aceluiași an o vizită în mai multe centre de psihiatrie din țară, pentru documentare. Atunci l-am vizitat și pe Prof. Pamfil la Siret; am trecut apoi prin Iași, București, etc. și m-am oprit și la Sanatoriul de nevroze din Săvârșin în urma recomandărilor Dr. Bâlcea și Albini, pentru a cunoaște centrul condus de Dr. Artur Dan. Acesta era un psihiatru deosebit ce funcționase și la Cluj, fiind acum directorul acestei instituții republicane și dorea să aibă în jur tineri pe care să-i formeze. Deși atmosfera de la Săvârșin m-a impresionat mult de pe atunci, la alegerea centralizată din toamna am optat pentru Spitalul de Neuropsihiatrie Infantilă din Păclia – Hațeg (unitate pe care nu o vizitasem). Acesta era un centru de asistență pentru copiii cu probleme neuropsihice care tocmai se înființase împreună cu Siretul (unde era Prof. Pamfil) și un alt centru din Lugoj (pe care-l cunoșteam). Venind la Păclia l-am reîntâlnit pe fostul meu coleg de grupă din Timișoara, Dr. Stefan Kecskemeti, care urmând alegerile centralizate pe țară și văzând că am ales Păclia (știa de călătoria mea și era convins că alesesem în cunoștință de cauză), a ales și el, împreună cu soția, Păclia.

- **Sunteți la Păclișa, alături de familia Kecskemeti, într-un spital izolat, dotat, condus de Dr. V. Ilea. Și unde ați dobândit, mărturiseați, „o experiență fructuoasă”. Dar de ce era „ciudat” spitalul?**

Da, în urmă cu 60 ani, în 1961, mi-am început cariera de medic într-un loc aparte, și frumos și neobișnuit, la Spitalul Republican de Neuropsihiatrie Infantilă din Păclișa, în Țara Hațegului, în locuri marcate de istorie. Am ajuns acolo cu trenul venind din Lugoj...iar între Caransebeș și Hațeg era o garnitură arhaică, de pe vremea Imperiului, ce se deplasa în ritm de melc, locomotiva folosind în pantele ascendente o roată dințată...așa încât la viteza ce o avea însoțeam trenul pe jos... În sfârșit, după ce am trecut pe lângă Sarmisegetuza romană, am coborât în minuscula Haltă Păclișa din Comuna Totești...comună ce părea mândră la drumul mare...dar eu a trebuit să cobor, ca într-o groapă, în micuțul sat Păclișa, în care se afla Instituția noastră...Edificată nu de mult, prin trei pavilioane masive cu dependințe, ce se desfășurau la marginea unui mini castel - sau conac mai arătos - transformat acum în administrație (ulterior am aflat că acesta aparținuse unor grofi din familia cărora făcea parte tânăra pe care a imortalizat-o la Paris Brâncuși sub denumirea de “Madmoiselle Pogany”).... Am mai aflat că aceste clădiri masive fuseseră ridicate și folosite pentru a adăposti copii ai luptătorilor comuniști greci (sau coreeni?)...în toposul acesta încrucișându-se, deci, multe istorii. Dar locul era minunat, în jurul conacului era un parc cu specii rare și brazi, în care anual înflorea o magnifică magnolie ... Munții Retezat se desfășurau superb la orizont...iar în spatele conacului curgea zglobiu și limpede apa de munte a Râului Mare...pe malul căruia am petrecut apoi multe seri frumoase, prăjind păstrăvi pe piatra încinsă...(Amintirile acelor peisaje mi-au rămas dragi în minte, căci revenind peste vre-o 20 ani, n-am mai regăsit râul, ci o suită de microlacuri ale hidrocentralei...iar în Retezat coamele erau golite de brazi...povestea cu încălzirea globală a apărut mult mai târziu).

Instituția Republicană din Păclișa era expresia noii politici socio-sanitare elaborate în Republica noastră Populară la sfârșitul anilor 50, care intenționa să ofere o soluție familiilor ce aveau copii cu deficiențe neuropsihice, instituționalizându-i...astfel încât părinții, scăpați de grija lor, sa poată fi activi în câmpul muncii. Se înființaseră în România trei astfel de centre. Unul era la Siret – pe care-l vizitasem – unde Prof. Pamfil i-a instalat pe defectivii sosiți, în toate fostele clădiri publice ale orașelului; mai puțin Primăria și Poliția. Un altul era în Lugojul meu natal, în câteva foste barăci militare de lângă Dealul Viilor, lângă câmpia Aeroportului local (aici, ulterior. Dr. L. Borbil, după ce a vizitat Suedia, a proiectat câteva pavilioane realmente funcționale, ce au devenit modele pentru instituțiile de profil din România). Cea de a treia era tocmai Păclișa. Iar pentru a-i vizita aici, părinții copiilor instituționalizați – dacă aceștia existau – trebuiau să

vina cale lungă (din Cluj, Braşov, Bucureşti, Constanţa, Craiova etc.) singura alternativă de drum, în afara mocăniţei semnalate, fiind pe linia de tren Deva-Petroşani, cu oprire la Subcetate...la 10 km. de Păclişa.

Una din ciudăţeniile de la Păclişa o constituia chiar directorul nostru, Dr. Vasile Ilea, ce fusese şeful Secţiei de Neuropsihiatrie infantilă a Clinicii Psihiatrice din Cluj,...coleg şi din aceeaşi generaţie cu Dr. Albini şi Bâlcea, pe care i-am amintit. Fără un motiv major, la un moment dat a părăsit viaţa liniştită din centrul universitar şi a venit în Păclişa ca director (şi a rămas înmormântat în această comună). Era un om sociabil şi cult, cu multe cunoştinţe în lumea artei, mulţi vizitându-l şi aici. Se trăgea dintr-o veche familie din Maramureş. Tatăl său fusese Directorul Spitalului de Psihiatrie din Sighet, pe care a încercat să-l orienteze, după model italian, spre psihiatria forensică. La cedarea Ardealului familia s-a refugiat în Lugoj, unde a condus deasemenea Spitalul ca director,...iar tânărul Ilea a urmat Liceul în urbea mea. Acum organiza Instituţia noastră ocupându-se de dotarea sa, inclusiv cu informaţii de specialitate.

Nu mică mi-a fost mirarea când am văzut ca Spitalul avea nu doar un Laborator de analize excelent dotat, ci şi o Radiologie cu aparatură hipermodernă şi o schemă de personal completă, un serviciu de balneo kinetoterapie excelent dotat cu personal, aparatura şi piscină şi...culmea, o sală de operaţii neurochirurgicale, şi ea la zi cu toate (existau şi tratate de neurochirurgie de ultimă oră, din SUA şi Germania, iar Prof. Miclăuş din Timişoara venea des pe aici). M-am lămurit cu această dotare după ce am vizitat împreună cu directorul nostru un demisol, şi el plin cu aparatura chirurgicală sofisticată. Spitalul nostru era inclus într-o schemă a spitalelor de rezervă pentru urgenţe militare, el urmând ca în 24 ore să fie funcţional ca spital de campanie....dar aşa ceva nu s-a întâmplat.

Păclişa se afla în mijlocul Țării Haţegului, loc bogat nu doar în peisaje ci şi în istorie. Conace la fel ca al nostru mai existau, unul din ele fiind considerat ca aparţinându-i unui grof ce fusese eroul Faţa Neagră dintr-un roman a lui Jokay Mor...nu departe era mini castelul de la Sântămarie Orlea ce aparţinuse familiei Kendefy, proprietarii Munţilor Retezat; şi care acum era depozit al Cooperativei Agricole...la fel ca şi conacul pe care Statul Roman i-l făcuse cadou generalului Berthelot, lângă biserica din Densuş (pe care acesta îl cedase Academiei Române...şi am mai prins vremea în care această Instituţie l-a valorificat cum trebuie)... dar bijuteria monumentelor de aici era tocmai Biserica din Densuş, construită până la 1300 cu pietre de la Sarmisegetuza Romană, într-un stil unic în lume...aşa cum remarca Iorga.

- **Fiind foarte tânăr, „bolnav” de entuziasm, eraţi plin de iniţiative, legate de autismul infantil, ergoterapie. Sau de „vechea” Dvs. preocupare,**

legată de zâmbet și râs, firește din perspectivă antropologică. Ce ați constatat la acei copii „oligofreni”?

În Păclișa acelor vremi erau, în afara de directorul nostru – Sile-călătorul, cum îl invocam noi uneori – un grup de medici tineri, care terminaseră de curând Facultatea de Medicină, neavând încă nicio specializare. Dar nici activitatea ce ne aștepta zilnic nu prea pretindea vre-una. Specialitatea de pedopsihiatrie era pe atunci, la începutul anilor 60, la primii săi pași, nu doar în România ci în plan internațional. La conducerea Ministerului Sănătății ajunsese, după Război, familia Bagdasar – soții studiind în SUA și începându-și cariera în Banat, la Jimbolia; el fiind orientat spre neurochirurgie iar doamna Bagdasar cochetând cu ideea psihiatriei infantile (se pare că ea a fost aceea care l-a îndrumat pe tânărul doctor Pamfil, tocmai reîntors în țară de la Paris, să vină drept cadru didactic la noua Facultate de Medicină din Timișoara). În anii 50, în unele centre universitare au fost psihiatri care s-au arătat interesați de aria infanto juvenilă a acestei specialități, precum la Cluj Dr. Ilea și la București Dr. Margareta Ștefan (care ne-a și vizitat la Păclișa)...Iar Prof. Pamfil cât a fost la Siret s-a interesat de domeniu, împreună cu specialiștii de la Socola Iași. O specialitate oficială în acest domeniu s-a decantat mai târziu; iar la Timișoara am asistat la nașterea serviciului corespunzător când am ajuns acolo asistent al Prof. Pamfil... și Dr. Eliza Ionescu a dezvoltat acest compartiment.

Eu venisem la Păclișa cu gândul să mă formez în psihiatrie. Dar cazurile de aici nu acopereau decât un mic sector al acestei specialități. Totuși, nu m-am demobilizat. ... Mai ales că am întâlnit pe colegul meu de Facultate și de grupă din Timișoara Dr. Ștefan (Pista) Kecskemeti, care și el era interesat de domeniu. Ceea ce puteam face aici era să studiem cazuistica și să încercăm ameliorări comportamentale a celor internați. Împreună cu Pista și cu Pușa, soția sa, cu ajutorul unor membri ai personalului, am organizat deci activități diverse pe care le practicau copiii și tinerii, prin jocuri, desen, modelări în plastilină, cântece, gimnastica etc. În prezent, deja de mult timp, o astfel de structurare a timpului zilnic se organizează ca un lucru de la sine înțeles. La începutul anilor 60, ne plasam însă în tradiția unei mentalități moștenită din sec. XIX, de indiferență față de cei plasați în azilele de deficienți neuropsihici (peste mulți ani am citit despre studiile științifice de pionierat pe care le făcuseră în Marea Britanie, Wing și Brown privitor la faptul ca substimularea psihosocială agravează deficitul psihic; faptul recomandând ergoterapie și terapie ocupațională). Desigur, observații de bun simț au condus, încă din prima jumătate a sec. XX, la ideea utilizării ergoterapiei la bolnavii psihici, folosindu-se mai ales munca din agricultură; iar modelul dezvoltat în această direcție în Belgia, se implementase și în România, în jurul Spitalului de Psihiatrie din Sighet și a celui din DicioSânmartin (Târnăveni). Pentru copiii cu

defecte neuropsihice noi am încercat acum lucru manual bazat pe cusut și împletit, direcție în care acești pacienți s-au arătat deosebit de interesați și competenți. Astfel încât au ajuns sa coase lucruri foarte fine,...și, spre surprinderea mea, chiar cei ce aveau evidente tulburări motorii, de ex. mișcări involuntare coreoatetozice. Iar cusăturile artizanale astfel realizate au început să fie căutate. (Mult mai târziu, când o parte dintre pacienți s-au adultizat și au fost transferați la Spitalele din Jebel și Gătaia, când treceam pe acolo mă recunoșteau și strigau după mine:”data-ne de cusut”). La unitatea similară din Lugoj condusă de Dr.Borbil s-a ajuns ca oligofreni cu deficit intelectual grav să fie antrenați în țesutul de covoare.

Un alt aspect problematic îl reprezenta lipsa instrucției pentru cei de vârstă școlară, cu intelect relativ păstrat. Am profitat de faptul ca trăiam într-o zonă în care apropierea dintre oameni se realiza mai ușor, am apelat la Inspectoratul școlar din Hațeg... unde am convins oficialitățile că nu se încalcă niciun regulament dacă se detașează unele cadre didactice la Păclișa, pentru o instrucție specială. Desigur, treptat s-a dezvoltat și în România un învățământ special pentru defectivi; dar pe atunci el nu exista.

Dincolo de astfel de inițiative, aveam timp și pentru studiu și lecturi. Și, culmea, aveam și ce citi în specialitate. Directorul nostru – Sile, călătorul, cum îi spuneam noi uneori – era în bune relații cu directorul Bibliotecii Medicale din București...și pe această cale a rezolvat abonamente la 11 reviste de specialitate, dintre care 7 din Occident. Și la fel, am putut obține cărți de specialitate. Deci, se părea că nu trăim la capătul lumii.

Aș mai adăuga un lucru, aparent periferic. Pe mine m-a impresionat manifestarea multora dintre acești deficienți mentali – cu grad de “imbecilitate” cum se spunea pe atunci - care când te vedeau zâmbeau larg, manifestau evidente semne de atașament și se bucurau, râzând când te revedeau. Deci, structurile cerebrale ale relaționării sociale și atașamentului sunt profunde, dincolo de cele ale intelectului diferențiat. Peste multe decenii, psihologia a început să studieze funcțiile cogniției sociale, bazate pe “creierul social”. Dar pe mine expresivitatea umană a zâmbetului și râsului mă interesase de mult. Ca student în primii ani am citit din biblioteca Prof. Drăgulescu, la Timișoara, cartea lui Bergson “Le rire”...iar la invitația din Cluj a Prof.Pamfil la el acasă, scrisesem un microeseu “Despre zâmbet și râs”(ulterior am și publicat în Revista de filosofie din București un articol pe această temă). Dar acuma, zâmbetul îmi apărea de luat în seamă și din perspectiva semiologiei psihiatrice. Căci, alături de cei semnalati, erau și alți deficienți mentali bizari, care evitau privirea în ochi și contactul social, nu zâmbeau niciodată, preocupându-se de mișcări stereotipe. Mai târziu această categorie a căpătat conturul patologiei autiste. Atunci însă, în anii 60, autismul era considerat doar un simptom al schizofreniei. Totuși, colegul și prietenul meu Pișta K., după ce eu am plecat din Păclișa, s-a preocupat de ei...și, după ce am ajuns

asistent al prof Pamfil la Timișoara, s-a prezentat pentru redactarea unei lucrări de doctorat pe tema acestor deficienți mentali de tip schizoid.....teză pe care a și susținut-o în 1972, folosind și bibliografia germană a lui Asperger, care în Occident nu a ajuns să fie cunoscută decât după 1980, odată cu traducerea ei în engleză. Dar lipsa circulației informației de la noi face să nu se vorbească de această contribuție la studiul autismului infantil, realizată în România, la Păclișa.

- **Știu că în acei ani v-ați pasionat de cibernetică. Încercați să folosiți „informația inversă” în interpretările psihopatologice. L-ați cunoscut pe Constantin Bălăceanu-Stolnici, un personaj fabulos. Dar comunicările Dvs., vreo două, n-au avut mare ecou, ziceați. Și v-ați lăsat după o vreme de cibernetică...**

O alta ispravă pe care o pot aminti din perioada Păclișa se referă la o încercare de aplicare a ciberneticii în psihopatologie. La sfârșitul anilor 50 apăruseră ceva informații privitoare la acest nou domeniu științific interdisciplinar, care se dezvoltase și pornind de la medicină (Wiener colaborase cu un medic mexican pe marginea informației inverse în funcționarea inimii). M-am documentat, cu bruma de limbă rusă pe care o dobândisem, din câteva cărți traduse din engleză în această limbă. Dar, au apărut în sfârșit și cărți de autori români, ca E.Nicolau și C. Bălăceanu-Stolnici. Ultimul era neurolog (am aflat mai târziu de la el ca Prof. Pamfil îl susținuse la Cluj în aceste preocupări ale sale). Mie mi-a venit ideea că cel puțin un domeniu psihopatologic ar putea fi interpretat în perspectivă cibernetică. Astfel, patologia obsesiv compulsivă se caracterizează prin repetate verificări; ceea ce sugerează faptul că pacientul e deficient în informația inversă care să-i confirme că acțiunea s-a terminat. Pe această temă am și făcut o comunicare la Clinica Psihiatrică din Timișoara, unde Pamfil se reîntorsese ca profesor plin. În acest context l-am contactat pe Dr. C. Bălăceanu Stolnici, care m-a invitat la el acasă în București.

Așa ca am ajuns pe str. Orlando, într-o veche casă boierească (care tocmai i se retrocedase) ; iar la etaj, am stat îndelung de vorbă. Interpretările cibernetice în neuropsihiatrie păreau promițătoare iar neurologul mi-a împărtășit preocupările sale...și m-a încurajat în încercările mele. Cu C. Bălăceanu Stolnici m-am reîntâlnit ulterior de multe ori și am rămas în relații apropiate. A venit și la Săvârșin (cu motocicleta, pe atunci avea ceva funcție și la Ministerul Sănătății)...de nenumărate ori la Timișoara, pe unde trecea când pleca cu mașina în străinătate (își făcea aici plinul de benzină și înnopta la Gătaia). Am mai fost și la el acasă în câteva ocazii (inclusiv când mi-a făcut referate pentru cărțile pe care le-am publicat la Editura Academiei)...iar pe scările care duc la etaj am văzut la un moment dat un șir de figuri boierești..."cine sunt?", l-am întrebat,..."cine să fie,

strămoșii mei, pe care i-am desenat chiar eu, din imaginație!”, a fost răspunsul. C.Bălăceanu Stolnici a vorbit și la lansarea în București, în 1999, a cărții mele “Culorile nostalgiei; amintiri ale unui psihiatru”. Ultima dată ne-am întâlnit la Timișoara, la un eveniment științific organizat de Dr. Șerban Ionescu, profesor la Sorbona și fost colaborator a lui Pamfil la Siret (și care și-a susținut doctoratul la Timișoara).

Cât privește preocupările mele cibernetice în psihopatologie, după Păclișa am renunțat la ele; mai ales după ce am încercat să formulez un opus pe tema :”Cum s-ar putea construi o mașină paranoiacă!”. Răspunsul era că, doar cu cibernetica nu se poate. Așa că m-am hotărât să aprofundez mai mult psihopatologia fenomenologică.

- **Erau ani grei, de izolaționism, frustrați de informație. Minus filiera sovietică, cu știuta-i megalomanie. Dar erați obsedați de autoformare. Puteai citi (și dacă te zbăteau, găseai) sau puteai pierde timpul. Sau cum spuneți: „Dacă voiai să faci ceva, făceai”!** Așa înțeleg și excursiile în URSS (1962) și Bulgaria (1964), vizitând instituții de profil. Cum a decurs întrevăderea cu tov. Suhareva, un nume proeminent pe-atunci?

Anii petrecuți la Păclișa au fost ca o respirație adâncă, după cei de studenție. Aici puteam zburda și cu trupul și cu mintea, neîncorsetat. Așezarea Instituției ne-a stimulat, pe tinerii de acolo, la nenumărate excursii în Munții Retezat. Făceam apoi escapade de câte o zi - călătorind noaptea – la București, unde vizitam muzee, întâlneam oameni și mergeam la minunate spectacole de teatru. Uneori plecam la sfârșit de săptămână la Lugoj.....Trenul schimbându-se în Caransebeș, aici aveam timp să mă întâlnesc cu prietenul meu Sorin Titel, scriitor în devenire, care mă vizitase și în Cluj. Cum fusese exmatriculat de la facultatea de Litere din București pentru atitudini neprincipiale , acum își încheia studiile reluate la fără frecvență. Era profesor într-o comună, la Cârpa, unde organiza cu elevii puneri în scenă din teatrul lui Cehov. Tatăl său era o figură luminoasă...iar în casă erau multe cărți de pictură ..dar sora sa mai mică era pasionată de matematică. Împreună am făcut la Caransebeș primul meu Revelion de după facultate... invitați fiind de o doamnă ce patrona aici cultura....așa că erau prezenți, pe lângă Sorin – scriitorul orașului, și istoricul, pictorul și psihiatrul urbei...

Dar neliniștea m-a împins și spre călătorii mai îndepărtate.

În 1962 am mers într-o instructivă excursie în URSS. Am avut astfel ocazia să compar imaginea ce o aveam despre această țară din cele propagate la noi și felul cum stăteau lucrurile la fața locului.. M-a mirat faptul că la Moscova erau doar șapte clădiri mărețe, sub formă de catedrală,.. în rest multe, străzi nu doar cu case de lemn ci și cu pavaj de lemn...iar pasiunea cetățenilor sovietici pentru micul

comerț cu turiștii – care veniseră pregătiți în acest sens – era uriașă. Oricum la Moscova am făcut și o vizită psihiatrică la Clinica unei celebre specialiste în psihiatria infantilă, Suhareva - a cărei carte de profil Dr. Ilea voia să o traducă în românește. Am solicitat organizatorilor vizita, și am fost dus cu o mașină. Suhareva era de formație germană solidă; iar serviciul ei era bine organizat. Totuși a fost reticentă în a discuta probleme de psihoterapie. Cel mai mult mi-a plăcut însă Leningradul.

Anul următor am fost în Bulgaria, cu o excursie organizată de Muzeul de Artă din București. Erau mulți pictori iar traseul a fost foarte interesant. La Sofia am solicitat deasemenea o vizita psihiatrică...și am fost dus cu o mașină neagră la un serviciu din marginea orașului. Aici, copiii cu deficiență mentală și comportamentală erau aduși din oraș cu mașina și stăteau până seara. Se făceau activități ergoterapice, o bună parte în domeniu agricol, sub îndrumarea unui grădinar ce știa românește, căci lucrase mult timp pe lângă Oradea. Partea interesantă a fost însă activitatea de producție a nasturilor și pionezelor. Acestea se realizau de către beneficiari, care făceau câteva mișcări stereotipe la mașinile de ștanțat....care imprimau forma în material. Apoi, producția era introdusă în cutii; câte un tânăr aduna cinci pioane în jurul fiecărui deget, iar apoi pe toate în cutie. Oricum, era un serviciu diferit de ceea ce văzusem până atunci la noi în țară.

La sfârșitul anului 1993 am socotit că am stat destul la Păclișa...așa ca m-am transferat la Sanatoriul de nevroze din Săvârșin.

- **După vreo doi ani, ajungeți la Săvârșin. Reveniți de fapt, la altă vârstă, acum la Sanatoriul Național de nevroze, unde era și fostul Dvs. coleg, Dr. Hanganu. Dar marea șansă, cred, a fost Dr. Dan Arthur. De la el ați aflat de Noica, nu?**

După doi ani de ședere la Păclișa m-am transferat la Sanatoriul de nevroze din Săvârșin, pentru a-mi lărgi orizontul și a-mi îmbogăți experiența. Șederea aici mi s-a părut pe atunci, dar și acum când îmi amintesc, ca o drumeție printr-un tărâm magic.

Sanatoriul funcționa în gingașul castel al Regelui Mihai I al României, de parcul căruia mă apropiam în copilărie cu sfială, însoțit de bunica, ca să privesc prin gard căprioarele. Acum, în clădire se mișcau în sus și în jos cei internați și noi medicii... și tot aici locuia directorul Dan Artur. În parcul din jurul castelului se înălțau arbori seculari, în care spre înserările de vară cântau minunat privighetorile....Mai spre margini, înainte ca vegetația să devină sălbateca, pe o alee se afla o ghețarie, un teren de tenis și, puțin mai departe, un mic lac artificial, pe care alunecam în nopțile cu luna plină. Intrând în clădire pe ușa principală dădeai într-un hol cochet din care se putea trece într-o încăpere largă, cu o veche

sobă de teracotă cu motive vânătoarești... și care se deschidea spre o terasă...de pe care se putea admira unduioasa și duioasa Vale a Mureșului...împrejmuită cu dealuri blânde ce urcau, treptat, în Munții Zărandului. Iar alături de această încăpere, un coridor ducea la apartamentul și biroul directorului nostru. Care se deplasa într-un scaun cu roțile.

Dr. Artur Dan se trăgea și el dintr-o distinsă familie maramureșeană, tatăl său încheindu-și cariera militară cu gradul de general. Absolvisc Medicina clujeană în timpul refugului acesteia la Sibiu, frecventând concomitent și Facultatea de Filosofie, pe care o încheiasc cu o licență despre "Psihologia destinului; după testul Szondy". Era o personalitate puternică, care îmbina preocupările psihopatologice cu cele culturale, exprimând astfel fenomenul aparte al generației de intelectuali Cluj-Sibiu. (Am aflat mai târziu de la omul de cultură și eseistul Nicolaie Balotă, la București, că în vremea războiului, la Sibiu era aproape un obicei ca studenții de la Litere și filosofie să se înscrie și la Medicină – ceea ce făcuse și el – pentru a nu ajunge pe front; dar nu toți terminaseră și medicina. Același lucru mi l-a povestit și Prof. Al. Olaru din Craiova – arătându-mi un carnet de student cu note de la Blaga și Rosca -; el terminase ambele facultăți, și...neavând un viitor clar în critica literară, s-a reîntors la medicină, optând mai apoi spre neuropsihiatrie; iar mai târziu și-a susținut un doctorat la Prof. Pamfil pe tema "Nebunii în opera lui Shakespeare").

Dan Artur a terminat atât facultatea umanistă cât și medicina, optând pentru psihiatrie...iar după câteva experiențe de viață tumultuoase, a ajuns să conducă Sanatoriul din Săvârșin. Îl mai vizitau aici foști colegi, precum I. Negoïtescu sau O.Cotruș (criticul literar Ovidiu Cotruș a și intenționat la un moment dat să se angajeze ca psiholog la Săvârșin; de la el am primit și citit Psihopatologia Generală a lui Jaspers,...și apoi l-am vizitat cât a mai locuit în Timișoara). În această atmosferă, am aflat aici despre Heidegger și cartea sa Ființă și timp, despre pierderea în neautenticitatea impersonalului – das Man – și regenerarea prin "autenticitate",.....am auzit de Constantin Noica și am citit, dactilografiat, Jurnalul său filosofic (pe atunci Noica era la pușcărie).....

Atmosfera culturală era întreținută la Săvârșin și de pacienții noștri, intelectuali din toate centrele României, din Universități și Licee, din Institute de cercetare și Ministere, plasticieni, dramaturgi, actori, compozitori, dirijori, scriitori ș.a.m.d.....Viața de zi cu zi era dură pentru intelectualii din România la începutul anilor 60 ai secolului trecut,... plină de tensiuni și traume psihice...astfel încât era binevenită câte o pauză de reculegere în detașarea de lume de la Săvârșin. Pentru noi, cei de aici, aceste prezențe ne țineau la curent și cu cele ce se petreceau în țară, în diverse medii culturale mai ales. Era un alt orizont decât cel din izolarea din Țara Hațegului. În plus, aici, noi tinerii psihiatrii mai era O.Hanganu, Tr, si V, Lohan etc. - am început și câteva programe de formare profesională aparte;

stimulate și coordonate de maestrul nostru și sprijiniți de o bună informare de specialitate.

Faptul că eram la curent cu noutățile din profesie se datora bunei relații pe care o aveam cu bibliotecile din țară. Sanatoriul avea posibilitatea de a acorda unor instituții locuri de internare suplimentare, pe lângă cele repartizate oficial Regiunilor din țară,..iar acestea noi le ofeream mai ales Bibliotecii Naționale din București,.. a cărui personal putea veni la Săvârșin cam de câte ori voia și li se permitea. În schimb noi puteam cunoaște, consulta și împrumuta cărți de specialitate, practic din orice bibliotecă din țară. Mai mult chiar, cei de acolo ne consultau ce noutăți să achiziționeze din plan internațional (astfel de ex. Dr, Dan a aflat despre apariția unui mare Tratat de psihoterapie și nevroze în R.F.Germană, care a fost comandat și ne-a fost accesibil la Săvârșin, până ce a fost în final dirijat spre Facultatea de Medicină din Timișoara).

Iar dacă am adus vorba despre B.C.S , când ajungeam prin București făceam deseori câte o vizită pe acolo. Am aflat astfel că aveau și o secțiune de muzică, unde se puteau asculta piese, la cască. Se afla la ultimul etaj, condusă de d-nul Stan. Aici am ajuns să ascult și multă muzica contemporană, mult diferită de cea simfonică clasică pe care o cunoșteam : piese de Boulez, Stokhausen, Britten, Messienne, Panderezki etc. Sonoritățile acestea m-au intrigat atunci, așa că mi-am copiat o serie de piese pe bandă de magnetofon, ascultându-le în liniște la Săvârșin. Iar când le-am oferit oamenilor de cultură pe care îi întâlneam aici – între care și dirijori sau muzicologi – mulți s-au mirat de largul orizont muzical pe care-l aveam noi aici, pe Valea Mureșului.

E drept că, plecând din Săvârșin, am ignorat mult timp acest univers sonor al secolului XX...dar l-am reluat în ultimii ani...să-mi umple senectutea.

- **Era interesant programul. Trebuia să citiți, să traduceți, să vă informați reciproc. Funcționa un program comun de formare, având acolo, în Castelul regelui (cândva, în copilărie, admirat din exterior), posibilitatea de a consulta apariții de ultimă oră. Cum a fost posibil așa ceva? Era Săvârșinul un alt *Berghof*, ca să trimitem la celebrul roman al lui Thomas Mann, *Muntele vrăjit (Der Zauberberg, 1924)*?**

Locul acesta cvasimagic al Castelului regal din Săvârșin a fost la începuturile anilor 60 ai secolului trecut, așa cum aminteam, și un laborator avansat de documentare și formare în psihopatologie, psihodiagnostic și psihoterapie. Toți citeam, traduceam și distribuam texte clasice și recente, sub supervizarea magistrului.. Iar apoi am început să și ne exersăm împreună...aflându-ne parcă într-un special Institut de perfecționare.

În direcția psihodiagnosticului amintesc întâi testul cu fotografiile de bolnavi psihici a lui Szondy, din care Dr. Dan își susținuse licența. Sunt șase pachete cu câte opt fotografii de bolnavi psihici, examinatorul solicitând ca să alegi din fiecare câte două poze: cei mai simpatici și antipatici. Presupoziția e opțiunea față de expresivitatea figurilor are legătură cu propria structură pulsională preconștientă; iar patologia psihică accentuează tendințe universale din om. Aplicarea e ușoară...iar repetarea selecției sedimentează profilul inițial.

La prima vedere testul Szondy pare un joc de societate; dar el are în spate o amplă elaborare, care pleacă de la constatarea de bun simț ca selecția căsătoriilor sau prietenii lor nu e chiar întâmplătoare. Noi am exersat aceasta proba pe pacienți și persoane cunoscute, comparând astfel rezultatele sugerate de test cu ceea ce știam. Eu mi-am aplicat proba și singur, mie însumi, constatând ca unele rezultate ce se schimbă în timp corespund într-adevăr unor trăiri aparte. Dar aplicarea și interpretarea automată a acestei probe, cu păstrarea vechilor fotografii și interpretări, e mult depășită în societatea actuală. Pentru anii 60... ea putea avea însă o oarecare valoare indicativă. Iar ideea sa de fond rămâne interesantă.

Alt test major pe care ni l-am însușit atunci a fost cel al “petelor de culoare” inventat de Rorschach. Am citit, tradus și studiat mai multe cărți, ne-am procurat cele zece planșe – cu imagini simetrice, negre, unele și cu pete roșii, trei chiar colorate -, și , pentru început, ni le-am aplicat tot nouă, celor din echipa de formare. Proba e dificilă, începând chiar cu înregistrarea răspunsurilor (ce se referă la detalii mici sau mari, la ansamblul planșei, cu reacții speciale uneori față de negru, culori, alb sau simetrie). După ce se reușește înregistrarea verificată a tuturor răspunsurilor, urmează o sistematizare și evaluare a acestora, inclusiv procentuală. Testul e extrem de complex și interesant, pornind de la concepția psihologiei configuraționiste (Gestalt-iste) care se dezvoltase în perioada interbelică; iar rezultatele se referă la structura caracterială și a inteligenței. Interpretarea se bazează și pe o sinteză cazuistică. Am continuat o vreme să aplic această provocatoare probă, atât cunoștințelor cât și unor pacienți, cu interesante rezultate. Experiența cu Rorschach mi-a adus multe cunoștințe noi. Dar testul se folosește tot mai puțin, fiind mare consumator de timp.

În sfârșit mai menționez testul TAT (Tematic Aperceptiv Test) a lui Murray, ce constă din zece planșe cu fotografii problematice, cel examinat fiind invitat ca pe marginea lor să construiască câte o povestioară; care să conțină întâmplări dinaintea evenimentului actual și...rezolvarea problemei. Un coleg din București, Dr. G.Ionescu, a realizat interesante studii cu aceasta probă la studenții de la actorie.

Menționez acum câteva din experiențele formatoare în psihoterapie. Pe atunci, psihoterapia aproape că nu se practica în România,...ceea ce ne deosebea de țări ca Ungaria și Cehoslovacia, care aveau deja o tradiție bună, chiar în psihanaliză,

moștenită încă de pe vremea Imperiului. La periferia psihoterapiei se pot plasa și tehnicile de relaxare, între care și “antrenamentul autogen a lui Schultz”, pe care-l exersa la Cluj Dr. Bâlcea și Dr. Albini – împreună cu hipnoza. Ca tehnici mai simple am încercat apoi la Săvârșin discuții psihoterapice în grup, după metoda elvețianului Battegay. Se reuneau aproximativ cinci, șase persoane și...se propunea o discuție în marginea unor probleme de viață...de ex. se citea o scurtă schiță din literatura clasică...În urma comentariilor, apăreau interpretări diferite, care începeau să fie discutate, unii făcând aluzie la propriile probleme. La o altă ședință, era invitat cineva din grup să povestească o situație personală mai aparte.. iar pe măsură ce grupul se închea, apăreau în discuție și conflicte intrapsihice care-i preocupau pe unii dintre ei,.. și pe care le discutam împreună. Pe lângă catharsis, participanții ajungeau să se înțeleagă mai bine, privindu-se și în oglinda comentariilor celorlalți.

Ne-am preocupat la Săvârșin și de logoterapia lui Frankl, pe baza unor ample articole din Tratatul german pe care tocmai îl procurasem...și a unei cărți a lui Frankl pe care ne-a adus-o psihiatrul Bălănescu din Sibiu. E vorba de a decela problematica spiritual existențială a situației în care se afla un om frământat, eventuala sa ezitare și ambiguitate în fața problemelor de viață cu care se confrunta... pentru clarificări și confruntări cu sine și angajări interioare în drumul său de viață. Discuția cu persoana în cauză se orienta spre a-l face conștient de faptul că, în cele din urmă, e responsabil de atitudinile și opțiunile sale...pe care trebuie să și le asume ... și să caute un rost spiritual care să-l susțină.

Dar cea mai spectaculoasă și tulburătoare experiență a constituit-o cea cu psihodrama Moreno. Ședințele se desfășurau aproximativ astfel. Un grup de cinci, șapte pacienți, se reuneau împreună cu un terapeut, coterapeut și încă câțiva participanți. ... Și, li se propunea să joace o scenetă improvizată, pe o temă care și-o alege. ..Apoi se retrăgeau, alegeau tema și rolurile...și începeau să joace. Pe parcurs se concretizau situațiile conflictuale ale scenariului...uneori cu emoții puternice sau cu blocaje...caz în care intervenea coterapeutul; ce putea schimba rolurile (e.g. soțul înșelat devenea amantul etc.)...sau, intra și el în joc...Se ajungea, treptat ..la un final...Apoi toată lumea se reunea, iar terapeutul începea analiza : cine a avut ideea temei – și de ce ?...cum s-a ajuns la alegerea rolurilor?...particularitățile jocului...reacțiile neașteptate etc. La această analiză participa toată lumea. Iar până la următoarea ședință, fiecare participant reflecta la cele petrecute...si eventual discuta psihoterapeutic cu medicul sau.

La mulți ani după Săvârșin am reîntâlnit, din alte incidente, câteva din experiențele de atunci. Logoterapia am reluat-o în anii 80, împreună cu un tânăr psihiatru ce știa bine germana, Dr. Furnică. Iar după 1990, chiar Centrul de Logoterapie și terapie existențială din Viena și-a trimis un emisar în Timișoara, pe d-na Popa, dezvoltându-se astfel la Timișoara un solid centru de formare în această

direcție; supervizat de data aceasta cu mare competență. Iar în ceea ce privește psihodrama, ea a mai fost încercată în zona noastră la Spitalul din Jebel de Dr. Fl. Gâldău; și la cel din Gătaia de Dr. Tr. Lohan. Pentru ca după 1990 să întâlnesc în Italia, la Cap D'Aosta un celebru formator în psihodrama Moreno din Milano, terapeutul G. Boria,...care a venit apoi (câțiva ani pe cheltuiala proprie) sa creeze o școală competentă în Banat – la Spitalul din Gătaia – și apoi și în alte locuri din țară.

La Săvârșin însă, toate cele menționate le-am realizat noi, atunci, într-o manieră autodidactă. Lecturile formative din acea perioadă, mai ales psihopatologia structurală, m-au ajutat mult mai târziu, reușind să impresionez cu cunoștințele mele de ex. pe profesorii din Heidelberg. Pentru moment însă, la începutul anilor 60, trăiam la Săvârșin ca pe un munte vrăjit,..... alături de toți cei ce se refăceau aici de nevrozele și problemele amare ale vieții de zi cu zi.

Mai evoc acum, în încheiere, încă o amintire de acolo,... când a venit pentru câteva zile la Săvârșin soția lui Blaga, doamna Cornelia, după moartea acestuia. Ea îl cunoștea bine pe Dr. Dan Artur, care-i făcuse curte fiicei lor, Dorli, înainte ca aceasta să se căsătorească cu filosoful de stânga Bugnariu. Dr. Dan m-a solicitat atunci să o însoțesc într-o plimbare cu caleașca pe malul Mureșului. Doamna Cornelia era din Lugoj, fiind fiica lui Coriolan Brediceanu. Mi-am adus aminte atunci de trăsurile care circulau în copilăria mea în urbe. Dr. Artur Dan găsisese această caleașcă uitată într-o magazie, a pus să fie recondiționată și l-a îmbrăcat pe un grăjdar în haine frumoase, cu șapcă și mănuși albe...astfel încât... cei ce soseau la Săvârșin din largul țării...erau așteptați la gară de o caleașcă cu cai...care-i aducea la castel pe ușa din față, pe un drum șerpuitor... pe care urca pe vremuri Regele cu mașina ...depunându-i în mica noastră insulă... aproape ruptă de vâltorile acelor vremi..... la poalele Munților Apuseni.

- **Pomenești de lucrarea de licență a lui Arthur Dan, care terminase și psihologia. Din teza sa, *Analiza destinului în viziunea lui Szondi*, aflăm că psihiatrul maghiaro-elvețian vorbea despre o ereditate psihică, prin acumularea, în generații succesive, a unor „quasi-gene”. Detaliați, vă rog.**

Testul pe care Szondi l-a lansat în 1935 s-a completat ulterior cu o analiză a destinului, predominant în alegerea partenerilor (această sinteză, din 1944, a fost cea care l-a preocupat pe Dr. Dan, chiar la apariția ei); și, ulterior, de o perspectivă terapeutică (1963). Doctrina sa e interesantă și provocatoare, mișcându-se într-o arie doctrinară similară cu cea a lui Jung. La un prim nivel, se are în vedere evidența că parteneriatele dintre oameni – prieteni, iubiți, căsnicii – nu sunt întâmplătoare,ele aducând în scenă afinități electivă ; dar și complementarități,

cum e în cazul cuplurilor sado masochiste. Szondi folosește doctrinar o parte din recuzita psihanalitică, cu un sens mai larg pentru pulsioni; dar și o extindere în direcția comportamentului paroxismal și al sociabilității. Fotografiile pe care testul le folosește sunt ale unor oameni cu deviații psihice marcate, de intensitate clinică. Dar doctrina e una antropologic culturală. Astfel, homosexualitatea este corelată cu preocupările umanist culturale ; iar sadismul, cu cele civilizatorii, cuceritoare și de organizare. Iar privitor la pulsionile paroxismale, histeria e corelată cu dimensiunea dramatică și cea de joc teatral ; iar epilepsia, cu cea mistic extatică. Astfel de asociații nu pot fi în mod simplu testate empiric. De altfel, testul și doctrina a și intrat într-un con de umbră. Atât prin faptul că utilizarea fotografiilor de pacienți trebuia actualizată (majoritatea celor din proba standard fiind poze de la începutul sec.XX) ; ci și prin faptul că arsenalul conceptual psihologic s-a dezvoltat pe parcurs ; adică, doctrina psihanalitică...și mai ales cea a relațiilor interpersonale. Iar tradiția de a face cu ușurință asociații între psihologia clinică și dimensiunea culturală, s-a văzut provocată de psihologia evoluționist culturală; care ține cont de însăși metamorfozele psihismului uman de-a lungul antropogenezei și istoriei culturale.

- **La noi „testul” Szondi a cunoscut o ciudată „expansiune”. Spun ciudată deoarece doctrina lui Szondi nu „a germinat” (născând școli) iar cei care aplică testul nu au habar de ea. Să fie doar o „jocă instructivă”?**

Testul Szondi a fost folosit în România de unii psihologi cu dezinvoltură, dat fiind faptul că aplicarea și interpretarea e codificată. Dar, rezultatele ce se pot obține pe această cale sunt redată într-un limbaj propriu doctrinei psihanalitice a lui Szondi; neavând, astfel, practic nicio rezonanță directă în clinica psihiatrică. Testul a fost folosit la noi totuși cu competență de câțiva psihologi clinicieni. Dar faptul presupune un dialog cu terapeutul; și, formularea de comun acord, a problemelor pe care cazul dat le ridică (pentru clarificarea unor tensiuni conflictuale intrapsihice și/sau de situație care necesită terapie). Doar după ce problema s-a formulat în anumiți termeni adecvați, folosirea probei – mai ales prin repetarea mai multor aplicări – poate fi utilă. Și, mai ales, în conjuncție cu alte probe și investigații psihologice.

- **Să ne mai oprim nițel asupra destinului. A apărut recent, la *Humanitas*, un dialog epistolar pe această temă, aparținând tandemului Liiceanu / Pleșu (v. *Despre destin*). Liiceanu ne anunță că avem de-a face „cu cea mai dificilă temă a muritorilor”. O confruntare, încercând să afle „o definiție convenabilă a destinului”. Aveți una la îndemână?**

Cartea **Despre destin** a lui G.Liiceanu și A.Pleşu e un captivant schimb epistolar pe o temă majoră (măreață, cum remarcă G.L.), în care fiecare din cei doi protagoniști comentează subiectul din perspectiva propriilor preocupări și a propriei viziuni asupra existenței și destinului. Lăsând însă la o parte conținutul cărții, e interesantă însă – din perspectiva Szondi – chiar persistența acestui cuplu de intelectuali, diferiți în bună măsură, dar care rămân legați fraternal, de-a lungul deceniilor. Probabil e vorba de complementaritate.

- **Cei doi, în spațiul unui „turnir cavaleresc”, încercând să risipească „dezordinea semantică”, pleacă – prin vocea lui Liiceanu – de la *prezumția de autoritate*. Reală, nu? I-ați cunoscut, bănuiesc. În ce relații sunteți cu perechea „cununată” de Noica? Fiindcă, reamintesc, Noica a hotărât că cei doi „urmează să se împrietenească”. O „prietenie tumultuoasă”, recunosc chiar cei în cauză, atât de diferiți...**

Pe cei doi autori ai cărții menționate i-am cunoscut în vremea Păltinișului; doar că eu nu eram implicat în procesul formativ al „scolii..”, având altfel de discuții cu C.Noica. Despre G.Liiceanu Noica m-a întrebat de îndată ce l-am cunoscut (1977), dar personal nu-l știam. Indirect însă, știam despre el o serie de lucruri de la soția mea, care terminase filosofia înaintea lui cu un an. Pe vremea aceea mi-a împrumutat o serie de cărți. Iar odată, la el în casă, când am venit să-i aduc din cărțile împrumutate, l-am cunoscut și pe A. Pleșu (studiau împreună greaca veche). Am avut cu ei întâlniri, nu foarte frecvente, pe acea vreme. Precum și în anii ce au urmat. Dar nu am păstrat o legătură directă (asupra acestui subiect, poate, vom mai reveni).

- **Despre Noica (cu deosebire) și „păltinișeni” vom tot vorbi. Să ne întoarcem, însă, la Săvârșin. Fiindcă acolo, dumneavoastră, în anii tineri, acumulați cu râvnă, construindu-vă destinul. Iar Dr. Arthur Dan, cred, a pus umărul, sprijinind acest efort formativ.**

Efortul formativ de la Săvârșin a fost în direcția unei autoformări în psihodiagnostic și psihoterapie, prin lecturi și exerciții comune, așa cum tocmai am început să relatez.

Șederea la Săvârșin a fost un popas pe drumul formării mele psihiatrice. Medicina – deci și psihiatria – e o practică umană ce necesită, pe lângă o instrucție teoretică și lectură, experiențe directe cu o cazuistică umană variată. În ultimii ani de studenție mergeam aproape zilnic la Clinica Psihiatrică și discutam cu diverși pacienți internați. Am asistat aici la ședințe de electroșoc ce se făceau în serie: 20

de pacienți culcați în paturi succesive primeau, unul după altul, șocul; iar într-o baie alăturată, alcoolicii care primiseră câte o tabletă de “antabuz” primeau și beau alcool ordinar, fapt ce-i făcea să vomite și să urle de durere de cap. În vacanțe mai vizitam secția de Psihiatrie a Spitalului din Lugoj, unde am văzut pacienți cu Paralizie Generală Progresivă (PGP = sifilis cerebral) ce erau tratați cu malario terapie. Erau infestați cu malarie, așa că tot la trei zile făceau febră 40 de grade...ceea ce, se presupunea că ucide *treponema palidus*., agentul patogen. După care erau tratați pentru malarie. Apoi, în cei doi ani de la Păclișa m-am orientat în pedopsihiatrie, defectologie, tulburări developmentale, autism, tulburări de comportament. La Săvârșin, pe lângă lecturi și exerciții de psihodiagnostic și psihoterapie, am cunoscut o cazuistică bogată de nevroze de toate felurile, de la tulburări anxios fobice și astenice la cele histerice și obsesiv fobice, unele cazuri fiind grave, marginale psihozei. A câștiga o experiență amplă în nevroze a fost un privilegiu, pentru că pacienții cu nevroză nu se internează decât rar în spitale; iar cazurile pe care le poți consulta într-o policlinică, sunt puține în cursul unui an. Pe când la Săvârșin avusesem la dispoziție o colecție cazuistică extraordinară, preselectată din întreaga țară. Mi-am și notat o serie de cazuri mai deosebite, pe care le-am folosit ulterior în 1972 când pregăteam spre publicare o carte despre patologia obsesivă.

Acum era însă timpul să schimb direcția și să obțin experiențe și în alte domenii ale psihiatriei, așa cum sunt psihozele cu evoluție prelungită. De aceea m-am gândit să mă transfer la Timișoara, în jurul căreia începuseră să se dezvolte două spitale noi, cel din Jebel și cel din Gătaia.

Dar nu mă pot despărți sufletește de perioada Săvârșinului fără a privi cu nostalgie spre acea fază din viața mea, care a fost realmente parcă detașată de ambianța dură a vieții de zi cu zi. Trăiam acolo într-un mediu oareșcum privilegiat, nu doar prin aura castelului, ci și prin calitatea intelectuală a pacienților. După cum am mai amintit, erau profesioniști de înaltă clasă din variate medii intelectuale, inclusiv artistice și universitare, oameni cu experiență de viață, etc. Lăsând la o parte relațiile aparte cu bibliotecile, aveam și o legătură deosebită cu Ministerul Sănătății; căci o bună parte din funcționarii de acolo veneau aproape anual să-și petreacă câteva săptămâni la „muntele vrăjit”. Așa se face că am beneficiat, de exemplu, de un stagiu de perfecționare în psihiatrie de 3 luni la București în cadrul unui curs organizat de Institutul de Perfecționare al Medicilor pentru “psihiatrii primari”. Eu nu eram pe atunci nici medic specialist....dar am mers acolo, alături de acești medici primari, pentru a mai afla câteva lucruri; și mai ales pentru a sta prin București unde am vizitat muzee și expoziții, dar mai ales teatrele. Erau spectacole minunate, la Teatrul Bulandra, la Teatrul de Comedie, la Teatrul Național...am văzut atunci actori precum Storin (în Regele Lear), pe Toma Caragiu (în debutul său bucureștean în Opera de trei parale a lui Brecht), montajele

lui Esrig de la Teatrul Mic, cele ale lui Pintilie (D-ale Carnavalului), ale lui Ciulei (o Scrisoare pierdută) etc. Am și acum nostalgia acelor spectacole.

În sfârșit am organizat și transferul meu în regiunea Timiș. Nu a fost chiar ușor, pentru că Sanatoriul Săvârșin era instituție republicană și nu voia să-și piardă medici. S-a realizat până la urmă un schimb. A venit din Reșița la Săvârșin un medic psihiatru primar (ce voia să plece din localitate; iar eu am ajuns transferat la Timișoara–Jebel, ca să-mi pot începe pregătirea oficială în specialitatea psihiatrie.

41/. Povestea psihodramei, care pentru mine a început la Săvârșin, s-a derulat, și apoi, în preajma mea, în România unor diverse epoci și locuri. Până în 1990 ea s-a derulat local și episodic. Apoi, într-o variantă instituționalizată, sub patronaj internațional.

Ajungând la Clinica Psihiatrică din Timișoara în 1965, nu am putut continua inițiativele psihoterapice începute la Săvârșin, pentru simplul motiv că nu aveam la dispoziție un spațiu adecvat. Clinica funcționa într-o fostă casă particulară, cu etaj...și era extreme de înghesuită, fiecare locușor fiind folosit la ceva. Chiar pentru discuții cu pacienții – care în psihiatrie necesită confidențialitate – nu era spațiu la dispoziție. Dar pentru a organiza o discuție de grup !!....ce să mai vorbesc de psihodramă!!

În 1966 – deci după ce eu mă instalasem la Timișoara – Sanatoriul de la Săvârșin s-a desființat....iar o parte dintre medici și restul personalului s-au transferat la nou înființatul Spital din Gătaia; în frunte cu Dr.Dan Arthur și cu soții Lohan. Aici nu mai era însă o cazuistică de nevroze...majoritatea pacienților internați fiind psihotici. Dr.Traian Lohan, care participase la încercările noastre psihodramatice de la Săvârșin, a început însă, după un timp, să acomodeze tehnici pentru această cazuistică. Desigur, trebuia procedat cu totul altfel decât făcuserăm noi atunci....dar s-a documentat... și a încercat. Nu cunosc în detaliu cum a desfășurat el ședințele...dar, după ce s-a transferat la București la Spitalul Central (de psihiatrie) a continuat și acolo să practice psihodrama la schizofreni, susținându-și și Teza de doctorat pe această temă, la Prof.Predescu.

Tot în aria Banatului, la celălalt spital de psihiatrie, cel din Jebel, domeniul l-a interesat pe Dr. Florian Gâldău. El își începuse de asemenea activitatea în Gătaia, fără a face acolo psihodramă. S-a documentat însă, și prin anii 70 a încercat la Jebel o variantă aparte a jocului de rol de tip psihodramatic, tot cu pacienții psihotici. Metoda pe care a folosit-o, într-o mare măsură originală, miza pe ideea de scenarii de rol. În cele din urmă, Moreno a dezvoltat și o teorie psihosociologică a jocurilor de rol în societate. În varianta Dr.Gâldău, pacienții se adunau în sala de spectacole a spitalului (există așa ceva) și erau invitați să-și povestească problemele, care erau de obicei delirante. Era selectat apoi un scenariu, pe marginea preocupărilor câte a unui pacient...iar alții jucau rolurile corespunzătoare. Această variantă s-a desfășurat la Jebel, destul de interesant,

câțiva ani. Ea nu a fost însă sintetizată în comunicări în plan național sau internațional. Iar atenția pe care personal am acordat-o psihodramei s-a estompat.

Reactualizarea temei s-a produs în 1990 în Italia, când participam – lângă Cap D’Aosta – la o reuniune a psihiatrilor italieni, care găzduia și o întâlnire de dialog a psihiatrilor din vestul și estul Europei; fapt care era pe atunci de actualitate. Acolo am fost abordat de un Italian, care m-a întrebat dacă, roman fiind, am auzit de psihodrama lui Moreno....căci, “Moreno a plecat din România” – spunea Domnul Boria.....”Bineînțeles”, am replicat eu surprins...și am pomenit vag de încercările ce le știam din țară. “Da, dar nu ați practicat în România tehnicile originale ale lui Moreno!”...a fost replica D-lui Boria, care conducea un studio de psihodramă la Milano, fiind pe atunci șeful Asociației Mondiale de Psihoterapie de grup. Pe scurt, s-a autoinvitat în România, în țara inventatorului psihodramei ., De fapt, l-am invitat eu la Gătaia în 1992, la o reuniune psihiatrică ce se organiza acolo, cu psihiatri din toată țara. A venit cu soția, cu mașina, prin Jugoslavia...și de vreme ce Gătaia se afla pe drumul de la Belgrad la Timișoara...i-am așteptat pe șosea (împreună cu Dr.Mircea Tiberiu). Reuniunea a avut succes, români entuziasmându-se de tehnicile demonstrate ad hoc de Giovanni Boria. A propus să vină de mai multe ori pe an la Gătaia (pe cheltuiala sa) pentru a instrui doritori din România.

Ceea ce a și făcut. Mai târziu i-am putut plăti biletul de avion. Școala din Gătaia a ținut mai mulți ani. Apoi, a deschis o filială în Arad, apoi în Sibiu și ulterior la București. Psihodrama moreniană a fost astfel asimilată temeinic în România.

Între timp s-au format centre de psihodramă în România și derivând din alte școli, mai ales pe filiera germană. Au luat ființă două asociații de psihodramă....care s-au înțeles foarte bine una cu alta, organizând congrese împreună. Cea moreniană, sorginte Boria, a fost girată la început de R.Ricman din Gătaia, apoi de psiholog Meta Jude (din Arad), în final de psihologul Vulcu din Sibiu. Cealaltă, l-a avut lider mult timp pe psihiatru Albini din Cluj (fiul doctorului Albini pe care l-am cunoscut în studenția mea și care era pasionat de fotografie și de teatru ca amatori). Am participat la un astfel de Congres la Brașov în 2009, cu mulți invitați din străinătate...inclusiv G.Boria.

A mai fost o reuniune frumoasă de psihodramă la Sibiu, în anul în care acest oraș era capitala culturală a Europei. La ea a participat și Eliot Sorel din Washington (un psihiatru roman ce se mișca în cercurile înalte ale psihiatriei sociale) ...care, l-a adus și el pe unul din fiii lui Moreno.

Povestea psihodramei în România, continuă desigur....ceea ce am relatat eu sunt aspecte de la început.

Am invocat totdeauna șederea mea la Săvârșin în anii 63-65 ai secolului trecut ca o trecere printr-o “lume de basm”....pentru că realmente așa o simt. Am perceput cu acuitate duritatea vieții sociale în anii 50,60,70.....iar față de tot ce se întâmpla în țară și în lume, “noi, cei din Săvârșin” eram cumva într-un nor, fascinați de “nebulia înaltă” a lui Dan Arthur. Dar, și acest mini-miracol nu a putut ține mult. În perioada în care eu mă pregăteam să plec în direcția Timișorii, Dr.Dan Arthur a fost schimbat din funcția de director și înlocuit cu un medic, care era și secretar de partid. Viața, și aici, devenea mai plată, mai “terestră”. În plus, eu eram atras și de viața universitară, Prof.Pamfil reîntorcându-se la Timișoara...și sugerându-mi să mă pregătesc pentru a intra în echipa sa. Aș mai adăuga că am întâlnit în același timp la Săvârșin – venind să-și viziteze o rudă – pe viitoarea mea soție – care terminase Facultatea de Filosofie din București – și era asistent la Catedra din Timișoara. Dar despre această conviețuire a mea se cade a vorbi mai târziu.

Deci, cu avântul tinereții în față, am pornit spre Timișoara....spre o viață nouă...în ascensiune...

În 1965 am sosit deci la Timișoara, angajându-mă la Spitalul din Jebel (20 km de oraș) și dând concurs de asistent la Universitatea de Medicină, Catedra de Psihiatrie a Prof.Pamfil.

Am întâlnit aici, ca medici în stagiul de secundariat, pe doi colegi de facultate din Timișoara, Dr.Florin Gâldău și Dr.Radu Ricman. Ei nu aveau în spate experiența psihiatrică ce o dobândisem eu...dar, simțeam că plec la drum împreună oameni apropiați. Psihiatria funcționa alături de Clinica Neurologica, condusă de Prof. Al.Șofletea. În Clinica erau o serie de medici între care și psihiatrul Șt. Stössel, care se ocupa de stagiile cu studenții. Între tinerii în formare am cunoscut și pe Dr.Rodica Novac – căsătorită cu un alt coleg și prieten de al meu, Dr. Emil Novac -, pe Dr. Viorel Ardeleanu și alții. Viața în clinica era agitată, mult zgomot, tot timpul cineva venea și pleca...toate cabinetele erau mici și înghesuite....așa că îmi aminteam de spațiile “regale” de care beneficiasem la Săvârșin.....iar pentru a avea liniște și timp de a discuta cu bolnavii psihici...mergeam la Spitalele din Jebel și Gătaia.

Dar în clinică, era o deosebită efervescentă ideatică.

- **Înțeleg că ar fi fost trei mari etape, decisive în formarea Dvs. La Păclișa a contat informația medicală și cibernetică, Săvârșinul, dincolo de „povestea de vis”, cu încercări de psihodiagnostic și psihoterapie iar Timișoara v-a sedus, la revenire, prin deschidere culturală.**

Dacă mă gândesc retrospectiv la etapele formării mele ca psihiatru văd diferențe față de formarea celor pe care i-am îndrumat ulterior în specialitate, cât am fost cadru didactic universitar. În anii 60 nu existau curricule pentru formarea unor noi specialiști. Iar după ce aceasta a apărut – și s-a tot metamorfozat periodic – ea nu a fost practic respectată mai niciunde, în parte datorită lipsei în multe părți din țară a unor servicii adecvate pentru practică. Iar pe de altă parte deoarece Institutul pentru perfecționarea cadrelor medicale - care superviza această activitate - s-a desființat de la un moment dat. Stagiul pe care l-am făcut la Păclișa mi-a fost deosebit de util pentru a avea în minte, ca psihiatru de adulți, faptul că fiecare pacient a avut și el o copilărie; și că el poate fi părinte. La Disciplina de Psihiatrie din Timișoara am avut ulterior șansa ca Disciplina de Pedopsihiatrie să fie condusă de Dr.Tiberiu Mircea, care s-a orientat spre psihiatria infanto juvenilă după mulți ani de practică în cea de adulți; astfel încât a avut o viziune corespunzătoare, depunând mari eforturi să dezvolte în Timișoara terapia sistemică familială. Cât despre experiența de la Săvârșin și ea a fost neprețuită, pentru că foarte puțini tineri au șansa unei familiarizări încă de la începutul carierei cu o amplă cazuistică de nevroze și de tulburări de personalitate. În plus, după venirea la Timișoara am făcut un stagiul consistent la Spitalul Jebel unde m-am familiarizat cu aspectele clinice ale psihoticilor cu evoluție îndelungată. Astfel încât, practica mea curentă din Clinică și Serviciile ambulatorii de psihiatrie, unde contactul cu pacientul se petrece pe secvențe scurte, avea în fundal o experiență mult mai vastă. Faptul m-a ajutat nu doar în gândirea clinică ci și în perspectivă organizatorică și de cercetare. Prin anii 80, după ce se dezvoltase la noi psihiatria comunitară și ajunseseșeful Clinicii Psihiatrice, am militat pentru un sistem de psihiatrie zonal integrat, ca circuit al asistării pacienților și a informațiilor despre ei, astfel încât să fie posibilă în permanență o viziune longitudinală coerentă, clinică, familială și socială. Iar începând cu 1985 am inaugurat un registru de cazuri pentru psihoze, în care timp de 20 ani am înregistrat cazuri noi, urmărite apoi longitudinal mai multe decenii, atât cu ocazia recăderilor cât și din cea a integrării sociale. Astfel încât, în dialogurile mele cu psihopatologii din Europa am avut în permanență avantajul unei viziuni clinice bogate și largite și a unei perspective existențiale globale a pacienților.

- **Ați citit enorm, era o foame culturală în acei ani, cărțile, prin împrumuturi, circulau de la unul la altul. Vă vedeți des cu Sorin Titel, un gurmand cultural. Locuia pe fosta stradă Lenin, într-un demisol, așa știu. Se încingeau discuții febrile, presupun. Apăruse și Livius Ciorcălie.**

Așezarea mea începând cu 1965 în Timișoara nu a fost doar una psihiatrică ci și una culturală, într-o lume în care se citea foarte mult. Tinerii actuali nu-și pot imagina ce însemnau pentru noi pe atunci cărțile, pe care le puteai citi doar răsfoindu-le, nu și în variante electronice. Funcționa intens sistemul împrumuturilor, chiar și pentru o noapte... Dar asta presupunea un grup de cunoștințe pasionate de cultură, care iradia în interminabile ramificații subterane (de ex. dacă cineva aducea din Franța 3 cărți, ele ajungeau să fie citite în 30 de zile și nopți de cel puțin 30 de persoane).

Nu la multă vreme după venirea în Timișoara m-am căsătorit. Soția mea, pe care o alintam cu fantastica expresie de “Succubus”. - Maria Magdalena Șiman pe numele de fată – era din Maramureș; și ne cunoscuserăm incidental la Săvârșin. Ea a terminat la București o facultate de Filosofie în care mai predau profesori docti și de prestigiu; și lucra acum ca și cadru didactic la Centrul Universitar. Au mai venit pe atunci în Timișoara și alți tineri absolvenți ai aceleiași Universități, începând să se constituie aici, ciudat pentru mine, un grup de lecturi și interese speculativ teoretice și culturale, la care nu mă așteptasem. Viorel Colțescu, cu o Teză de doctorat despre Blaga, preda istoria filosofiei și era pasionat de Kant, organizând mai târziu întâlniri anuale pe marginea acestui gânditor, la care participau filosofi din toată țara. Soția sa, Gabriela, parcurgea un doctorat despre Nietzsche și era interesată de politologie. Ilona Bârzescu își făcea doctoratul din teoria valorilor, iar Constantin Grecu din logica științei, cu centrare pe logica întrebării. La Casa Universitarilor și pe Corso, în agora Timișoarei, ne întâlneam cu mulți alții, schimbând informații și idei despre noi cărți și evenimente culturale. Era în vogă pe atunci teatrul absurdului – la București se și montaseră mai multe piese de Ionesco și Beckett – și existențialismul. Povesteam despre Camus, (eu am pierdut chiar ceva vreme citind romane de Sartre), circula Szoljenitin iar în Franța se afirma “noul val”,... apoi structuralismul. Pe lângă ceea ce găseam prin librării, funcționau însă, așa cum am amintit, și împrumuturile pe termen scurt. Iar o sursă importantă era Sorin Titel.

Pe Sorin Titel l-am reîntâlnit la Timișoara, el devenind un scriitor tot mai apreciat în țară; și treptat, a ajuns să fie mult tradus, poate cel mai tradus prozator roman la vremea sa. Îl iubea pe Cehov iar teme ale cărților sale erau decupate tot din viața cotidiană, rurală, scrise cu mare finețe și cu un fundal arhetipal. Totuși, în cercul nostru se citea multă literatură “voluminoasă”; iar el, un extraordinar cititor – pasionat de Moby Dick - ne semnala noi autori deosebiți, ca de ex. pe rușii siberieni (Rasputin, Astafiev etc.). Înainte de a pleca la București – unde s-a angajat și în critică la România Literară, locuia aproape de centru, la începutul străzii Lenin (acum Loga) într-un demisol... așa că deseori ne mai rezebam până la el. Aici era mereu prezent cineva - înainte sau după amiază, seara și până târziu noaptea, fie că Sorin era acasă fie că nu - gata de discuții, dezbateri, schimburi de

cărți... Timișoreni dar și bucureșteni sau din alte locuri (mulți scriitori, poeți și critici îl apreciau și-l vizitau, în trecere prin Timișoara). Veneau, plecau, se întorcea, se cunoșteau, se confruntau (iar Sorin mă întreba uneori: cine e cel ce perorează...). Apăreau tineri actori (e.g. Ternovici), poeți (Foarță), critici (Ciocârlie), compozitori, regizori, pictori (Radovan) etc. Sorin iubea muzica...Uneori mai venea pe la noi, prin Calea Șagului,...îl mai vizitam în București.....Ultima dată l-am întâlnit pe Calea Victoriei, radios, tocmai sosit din America... Când știa că moare, m-a sunat spunându-mi optimist că “totul e bine”...După înmormântare, tatăl lui ne-a înmânat, ca lăsate expres de el pentru noi, mie o carte de Jung iar lui Sucubus ediția franceză a operelor lui Platon. Zilele trecute mi l-am reamintit revăzând un film la care ne-a dus pe toți , pe rând,..și pe care l-a văzut de nenumărate ori, regizat de Prajanov: “ Pe urmele strămoșilor uitați”.

- **Dar *Cercul de bionică*, patronat de profesorul Pamfil? Era o invitație la interdisciplinaritate, se afirmase și grupul *Sigma*. Ați nimerit, spuneți, „într-o lume vie”...**

Atmosfera culturală pe care am întâlnit-o în Timișoara după reîntoarcerea mea mi se părea cu totul diferită de cea pe care o lăsasem în urmă ca student. Ea se înviorase în multe domenii, a literaturii, filosofiei, teatrului, concertelor, artelor plastice. Iar în Clinică beneficiam și de spiritul umanist și de fin intelectual al profesorului Pamfil. De fapt, era și el poet, care a publicat volume... și pe vremuri...și urma să mai publice. Cânta la ghitară cu mult rafinament, îndrumându-i și pe alții (ulterior a fost mult timp președinte de onoare a Festivalului național de ghitară de la Brașov). Dar mai ales strălucea în dialoguri și vorbe de spirit, conversația cu dânsul fiind o adevărată delectare intelectuală. Era în permanență vizitat de multă lume....Și așa, s-a încheat probabil și cercul de discuții interdisciplinare de la Clinică, din fiecare marți seara.

Când am sosit eu, întâlnirile erau deja tradiționale, fără o tematică fixă; dar cu informații privitoare la noutăți științifice, culturale, filosofice, legate de noi apariții și lecturi. Interesant era faptul ca participau și oameni ai științelor pozitive, chimiști, biologi, matematicieni, informaticieni. La un moment dat interesul săptămânal s-a concentrat asupra unui domeniu interdisciplinar ce era denumit pe atunci “bionică”. Era vorba de studierea performanțelor tehnice inventate de organismele vii, care erau studiate și copiate de ingineri. Dar și matematicienii erau fascinați - și asta de mult – de ceea ce descopereau în natură, de la spiralele melcilor la cele din floarea soarelui (și până la o recentă “teorie matematică a pantelor abrupte, a râpelor !”). În Timișoara, la Politehnică, se dezvoltase acum și informatica... și se construia un prim calculator (imens ca mărime, dacă l-am

compara cu standardele actuale). Așa că, aveam parte și de ciberneticieni. Astfel, matematicianul Farkas ne-a inițiat în câteva ședințe privitor la funcționarea rețelelor neuronale din creierului sepiei octopus, interesante pentru cei ce studiau inteligențele artificiale (această temă a “rețelelor neuronale” a căpătat pregnanță doar după 1990, dar eu o știu de pe atunci). S-a trecut apoi la o preocupare mai sistematică privitoare, la “inteligență”, având ca punct de plecare o clasică carte a lui Piaget, recent tradusă în România.

Cei ce participau la aceste discuții aduceau cu ei și noutăți sau cărți, fiecare din domeniul său. Așa că informația generală se îmbogățea. Mai târziu s-a discutat un timp despre structuralism, pe marginea unei lucrări apărute în Franța, scrisă de Foucault „Cuvintele și lucrurile”. Participarea celor de la Liceul de arte plastice a adus perspective noi, prin atenția asupra frumuseții ascunse a naturii; de exemplu în imaginile ce se relevă la microscopul electronic. Grupul de plasticieni ce ne vizita era în plin avânt ideatic, căci se constituise “grupul sigma”; ce ducea mai departe încercările de la Bauhaus, spre o îmbinare dintre formele frumoase naturale și cele artificiale. Din acest grup făcea parte și o veche cunoștință a mea din vremea studenției din Cluj, Ștefan Bertalan. Liceul de arte plastice și-a format el însăși un grup de discuții interdisciplinare, invitându-ne și pe noi, cei din Clinica psihiatrică. Iar la expozițiile de avangardă pe care le-au realizat, Prof. Pamfil participa activ; inclusiv la București, unde expoziția a fost patronată de Ministrul învățământului de pe atunci, Mircea Malița. Cu Berti Bertalam am rămas în relații apropiate, el organizându-și un atelier și la Gătaia, unde putea lucra în voie.

Deși discuțiile de la “cercul de bionică” puteau părea extravagante, cine participa mai des putea rămâne cu unele informații și idei ca să le aplice în domeniul său. Și apoi, era schimbul de informații și de cărți. Ulterior, când ne-am mutat cu Clinica pe str. Văcărescu, tradiția s-a păstrat cumva, dar ceva mai organizat, în sensul că se discutau acum, relativ sistematic, probleme metodologice ale științelor umane. Oricum, în jur era o permanentă mișcare de idei.

- **Se dezvoltă rețeaua psihiatrică din regiunea Banat. Au apărut spitalele din Jebel și Gătaia, pe lângă clinicile din Timișoara și Lugoj, încât, după reforma administrativă (1968), Timișul era județul cu cele mai multe unități psihiatrice din țară, cu mulți medici tineri, dornici de afirmare.**

În perioada formării și a tinereții mele, am asistat și la o dezvoltare continuă a psihiatriei românești, la o ascensiune a specialității în plan instituțional și a orientării ei comunitare, cu care încercam și noi, tinerii, să ținem pasul.

În anii 60 ai sec. trecut instituțiile psihiatrice erau puțin dezvoltate în România, în unele sectoare fiind în urma unor țări ca Ungaria, Polonia, Cehoslovacia. Pe

teritoriul țării aveam mai vechile spitalele din Sibiu și Oradea, iar de la începutul sec., XX, Socola la Iași și Spitalul Central la București, construite după standarde înalte la vremea lor; apoi cel din Sighet și secția din Lugoj. Și cam atât. Căci între cele două Războaie Mondiale nu s-a construit și înființat nimic. Și nici în primul deceniu de după război. În schimb, în perioada 1955-65 s-au înființat majoritatea spitalelor ce există și în prezent în România; dar tot fără a se construi nimic nou. Acestea au luat ființă în diverse clădiri disponibile, pe primul loc plasându-se cazărmile dezafectate. Și în Banat aveam acum spitalul din Jebel, într-o fostă unitate de infanterie la 20 km de Timișoara; și cel din Gătaia, într-o fostă unitate de tancuri sovietice, aflată mai în apropiere de granița cu fosta Iugoslavie (înființată pe vremea confruntării cu Tito). Dar și în restul țării fostele cazărmi au avut aceeași destinație, de ex. la Poiana Mare în Oltenia sau la Grajduri lângă Iași.

Pe locul doi se plasau castelele-conace, urmate apoi de fostele cămine. La Păclișa unde am lucrat eu, situația se îmbină, în jurul micului castel construindu-se clădirile ce adăpostiseră copiii greci. Dar Săvârșinul fusese doar castel. Puțin mai în sus de el, aveam acum spitalul din Zam (tot într-un conac de grof); iar chiar lângă el, cel din Căpâlnaș. Și tot în județul Arad, într-un alt mic castel era spitalul din Bulci. Situația era răspândită nu doar în Transilvania ci și în Oltenia și Muntenia. Pe alocurea au fost utilizate și clădiri ale unor foste mănăstiri, ca de ex. în jud. Buzău sau în unele locuri din Moldova. Toate aceste clădiri au fost uneori reamenajate, uneori s-au și clădit alături pavilioane noi (ca la Zam) dar,....ne-au lipsit spitale recente propriu zise, concepute arhitectonic și funcțional în conformitate cu standardele actuale. Și ne lipsesc în continuare.

În deceniul următor, 1965-1975, s-au înființat în mai toate capitalele de județ și orașele importante, secții de psihiatrie ale Spitalelor unificate (cum Lugojul avea de la începutul secolului). Era perioada în care în România au început construcția unor Spitale județene moderne; iar psihiatria ocupa, de obicei, servicii medicale ce se eliberau, mutându-se în noile clădiri. Așa a fost și în Timișoara, unde Clinica psihiatrică s-a mutat în 1974 în clădirea fostei Clinici de Nefrologie. În puține centre secția de psihiatrie funcționa în aceeași clădire cu alte specialități, fapt ce nici nu era prea convenabil, datorită specificului specialității noastre. Cu aceasta ocazie s-a realizat însă, ca aspect pozitiv, o integrare a acestui serviciu psihiatric intraspitalicesc cu cabinetul de consultații ambulatorii din Policlinică, introducându-se și dispensarizarea pacienților cu evoluție îndelungată.

Ultimul pas a fost înființarea, în perioada 1975-1985 a psihiatriei comunitare; recte, a Laboratoarelor de sănătate mentală, a Staționarelor de zi și, în unele locuri, a ergoterapiei ambulatorii. A apărut pe atunci și o carte privitoare la Sănătatea mentală în lumea contemporană, redactată de Dr. V.Mironțov și alții. Acest demers organizatoric era unul realmente în pas cu orientarea din acea perioadă a psihiatriei internaționale. La baza sa a stat un Ordin de ministru din 1974 ce

reglementa organizarea și funcționarea instituțiilor medicale în România. Prevederile organizatorice și obiectivele erau bine orientate, solicitându-se studierea grupelor populaționale cu risc crescut, depistarea precoce, recuperarea și reinsertia socio profesională, intervenția în echipă, sectorializarea etc. În urma acestui act normativ, în multe locuri din țară s-au dezvoltat realmente programe de psihiatrie comunitară utile. Dar, era mult loc pentru inițiative personale și individuale, așa cum a dovedit-o experiența noastră din Timișoara. După un deceniu însă, psihiatria comunitară din Romania, inclusiv cea din Timișoara, și-a pierdut din avânt, în primul rând prin lipsa de cadre calificate (căci se desființaseră formările în asistența socială, în psihologie și chiar în psihiatrie). Mai era apoi atmosfera psiho-socială sumbră de la sfârșitul anilor 80.... Totuși, când mai târziu, după ce România a intrat în UE și s-a pretins ca psihiatria să fie și ea în rând cu cea din Europa, s-a încercat refacerea rețelelor și programelor de psihiatrie comunitară. Dar, noile reglementări erau mai puțin ținute ca cel din 1974,...iar implementarea lor s-a dovedit dificilă.

După 1990, în afara cabinetelor particulare, a dezvoltării psihoterapie și a libertății de a forma ONG-uri, nu a apărut nimic nou în structura funcțională și organizatorică a psihiatriei românești. Așa că, pot să-mi amintesc că am fost contemporan cu dezvoltare

- **Erau anii „micii liberalizări”. Sorin Titel voia la Timișoara o „școală de proză”. Apăruse grupul *Sigma*, trupa *Phoenix* era în vogă, Aurel Manea avea mari proiecte teatrale, cineclubul CFR era activ. O conjunctură favorabilă, spuneți, și pentru psihiatria locală. Au apărut noi spitale, locat, însă, în foste cazărmi. Dar și în foste castele sau conace.**

La cumpăna dintre anii 60 și 70 ai secolului trecut era o atmosferă aparte, pe care toți cei care au trecut prin apăsătorii ani de groază din deceniul al cincilea, cu agresiunea securității, deportările și colectivizările forțate, i-au resimțit cu un sentiment de relaxare. Apoi am avut parte în acei ani de șansa unor multiple lecturi ...chiar dacă semiclandestin. Sorin Titel, care scria proză scurtă, era fascinat pe atunci de “noul val francez”. Și Livius Ciocîrlie cocheta în acea vreme cu structuralismul. În Timișoara se dezvolta o importantă mișcare de avangardă, la Liceul de Arte Plastice, unde Flondor, Bertalan și Cotoșman inițiau îndrăznețe experimente, în continuitatea mișcării Bauhaus. S-au născut opere de valoare, iar Timișoara a fost sediul unor expoziții de avangardă în România, precum Studio I și II, prin implicarea lui Babeți. Noi, cei de la psihiatrie, unde Prof.Pamfil cultiva dispute intelectuale interdisciplinare la cercul de “bionică”, eram în bune relații cu ei. La fel am fost cu cei de la grupul de muzică Phoenix – altă celebritate timișoreană a vremii –. In cele din urmă membrii acestei trupe au reușit să plece

clandestin în străinătate după ce au susținut un spectacol la Spitalul de Psihiatrie din Jebel.

- **Dar în 1974 v-ați mutat în actualul sediu al Clinicii, acolo unde funcționase Clinica de nefrologie a profesorului Zosin. Și acum împărțeți spațiul cu neurologia profesorului Șofletea. Față de Săvârșin (unde ați stat „regește”) era inconfortabil, era altceva...**

Activitatea psihiatrică la Clinica de Psihiatrie în care am început să lucrez în 1966 în Timișoara, mi s-a părut haotică. Clinica funcționa împreună cu cea de Neurologie într-un sistem greu de imaginat. În saloane erau prezenți pacienți psihici – cu anxietate, schizofrenie etc. - alături de pacienți neurologici, cu hemiplegii, epilepsie ș.a.m.d. Aici era un du-te vino neîntrerupt. Față de condițiile și atmosfera de la Săvârșin, era aproape jalnic. Dar, era o lume universitară care-și avea fațetele ei aparte, interesante.

- **V-ați reîntâlnit, în orașul de pe Bega, și cu mulți colegi de facultate, unii nume deja prestigioase în viața medicală timișoreană. Numiți câțiva.**

Revenind în Timișoara, am reîntâlnit mulți colegi de an, care intraseră în viața universitară medicală. Deoarece ulterior am participat la toate întâlnirile comemorative ținute la Facultate, la sărbătorirea celor 20,30 etc. ani de la absolvire, îmi amintesc de una din aceste festivități, în care Decanul din acel moment a făcut o plimbare imaginată prin clinicile din Timișoara, iar în mai fiecare dintre ele se putea întâlni și câte un absolvent din anul nostru. Amintesc, în treacăt acum, pe Prof.I.Munteanu de la Ginecologie, D-na Prof.Lucia Anghelescu de la Boli de Nutriție, Prof.V.Fluture de la Chirurgie, Dr.E.Novac de la Contagioase ș.a.m.d.

- **Să nu trecem peste „o ciudățenie”, secția de psihiatrie din Lugoj care funcționa în cadrul Spitalului orașenesc (general). Unicat, ziceți, chiar în Europa, servind un teritoriu larg. Cu 180 de paturi, încât aici își făceau stagiile studenții timișoreni, cu Dr. Stössel în frunte. Era cazuistică bogată, presupun.**

Secția de psihiatrie a Spitalului Unificat din Lugoj a fost realmente o ciudățenie „pozitivă” în sud estul Europei. Ea fusese realizată în jurul Primului Război Mondial ca secția a unui spital unificat, într-o vreme în care peste tot se

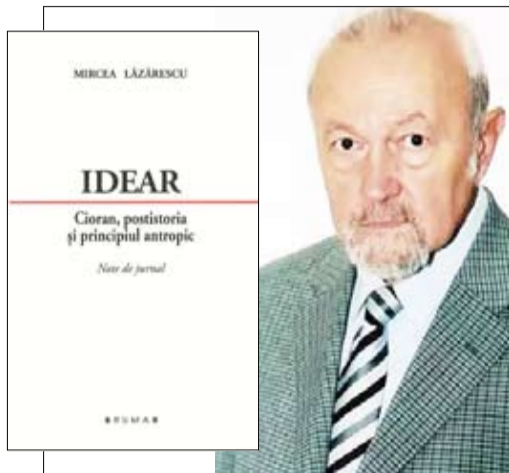
construiau încă spitale de neuropsihiatrie separate de alte specialități; și plasate în afara orașelor. Așa a fost și la Socola - Iași și la Spitalul Central - București. La Lugoj era un fel de „integrare” a neuropsihiatriei în medicina generală; deși, această secție era și ea plasată la marginea Spitalului, lângă Dermato venerice și Boli infecțioase. Dat fiind că la Clinica din Timișoara se interna o cazuistică redusă și nedemonstrativă pentru studenți, secția din Lugoj a fost un loc în care medicii au făcut stagiul de specialitate, generații la rând. În majoritatea timpului au fost însoțiți aici de Dr. St. Stössel, care era singurul cadru didactic de psihiatrie ce-l dubla pe Profesor, până la venirea mea.

Eu însă nu am mai mers cu studenții la Lugoj, deoarece între timp s-au înființat spitalele Jebel și Gătaia.

- **Să ne întoarcem la acea „clinică micuță de pe colț”. Acolo nu se putea face psihoterapie, în schimb, dincolo de aglomerație și vânzoleală, „se mișcau ideile”. Profesorul Pamfil, bun conducător de dialog, avea harul deschiderilor antropologice, stimula noul, dezbaterile, cerea „mai mult”. Ceea ce chiar se întâmpla în cadrul *Cercului de bionică*, cum l-au botezat unii. Care era atmosfera? Cine participa?**

Cu prof. univ. dr. MIRCEA LĂZĂRESCU, despre IDEAR și o lansare „ratată” ...

Adrian Dinu RACHIERU

Prefațăm lungul dialog cu prof. univ. dr. Mircea Lăzărescu, faimosul fiu al Lugoșului, dialog care va fi găzduit în numerele următoare ale revistei, cu acest mic interviu, prilejuit de apariția IDEAR-ului, proaspăta sa carte, programată pentru o lansare care n-a mai avut loc.

- Ce s-a întâmplat de fapt?

- Cartea *Idear*, după ce a fost tipărită la editura Brumar, a fost planificată pentru lansare pe data de 13 martie 2020, cu ocazia deschiderii Bookfest-ului timișorean, ea urmând să fie prezentată de Prof. univ. dr. C. Ungureanu. Dar, chiar cu câteva zile înainte de eveniment, a apărut decretul de oprire a oricărei întâlniri publice de amploare, din cauza pandemiei. Astfel încât ea a rămas doar pe internet; și, câteva exemplare, la librăria Esotera.

- Știu că după instalarea pandemiei stați mai mult pe la Lugoș. Cine sunteți Dumneavoastră, eminentul psihiatru Mircea Lăzărescu?

- Nu se poate răspunde pe scurt la o întrebare identitară așa de directă. Desigur, pot invoca identitatea socială de a fi condus aproape 30 de ani Clinica Psihiatrică din Timișoara și opinia că, prin cărțile publicate, am adus o oarecare contribuție la problematica generală a psihopatologiei și a antropologiei filosofice. Dar, probabil, identitatea mea se va releva pe parcursul interviului. Pot răspunde însă că sunt lugoșean. Lugoșul e orașul în care m-am născut și am crescut – deși familia mi se trage de pe Valea Mureșului – așa că aici mă simt „acasă”. Dar casa copilăriei mele e acum a altora. În 2007, când am fost făcut Cetățean de onoare al Lugoșului, mai locuia în oraș fratele meu, care apoi a murit. Norocul face să am aici o nepoată din partea soției, la care pot sta confortabil.

- Cum s-a născut IDEAR-ul? O carte despre Cioran, postistorie și principiul antropic, cum aflăm din subtitlu.

- La cumpăna dintre 2019/2020 am selectat și redactat un grupaj de secvențe din Jurnalul pe care-l țin de mai multă vreme, stimulat fiind de un lung interviu biografic înregistrat, pe care l-am realizat în 2019 cu prof. dr. M. Tolcea. Răscolindu-mi-se astfel amintirile, am adunat sub titlu *Idear*. **Cioran, postistoria și principiul antropic** notații dintre 2011-2018, perioadă care e atinsă doar rezumativ în menționatul interviu. Deși în acești ani mi s-a sedimentat și viziunea personală asupra psihopatologiei, aceste aspecte nu apar în *Idear*, selecția concentrându-se pe preocupările mele culturale. E vorba de anii în care m-am preocupat și am publicat câteva cărți despre Cioran, Eliade și Noica; deci, intelectualii români interbelici care au adus o contribuție la conturarea finalului culturii modernității. Faptul se reflectă și în titlu. Căci, Cioran opina că „istoria s-a terminat... și începe postistoria”... De fapt, el adera la punctul de vedere al lui Eliade, care susținea că ideologia istoriei se corelează strâns cu dogmatica religiilor iudeo-creștine. Iar

Noica, prin largă sa deschidere asupra devenirii hegeliene – pe care o reformulează ca „devenință” – face loc, în comentariile sale filosofice, uriașelor aporturi aduse de științele contemporane, inclusiv de astrofizică și cosmogeneză; domeniu în care s-a impus și „principiul antropic”. Expresie ce apare, și ea, în titlu.

- În anul 2011, când încep notațiile din *Idear*, erați încă în plină activitate profesională. Ea nu transpare însă în paginile cărții.

- Într-adevăr, iar faptul e deliberat. La începutul celui de al doilea deceniu al sec. XXI eram încă șeful Catedrei de psihiatrie din Timișoara și tocmai publicasem o sinteză monografică a preocupărilor mele profesionale la Editura Academiei Române, intitulată **Bazele psihopatologiei clinice** (2010). Încercam să conturez felul în care psihopatologia se poate reformula, inclusiv ca știință antropologică, la 100 de ani după publicarea celebrei **Psihopatologii generale** de către Jaspers (1913). Căci în ultimul secol nu doar psihanaliza a realizat un întreg parcurs – ce a condus la psihologia relațiilor interpersonale –, ci și-au adus o importantă contribuție fenomenologia și cognitivismul (susținut de „filosofia minții”), astfel încât noul limbaj, cunoștințele și perspectivele de abordare se cereau integrate. Mă preocupau, mai ales, doctrinele de largă respirație ce s-au dezvoltat după 2000, precum cele ale psihopatologiei dezvoltate și evoluționiste. Dar mi se părea că se impune o mai insistență implicare în cercetările psihopatologice a specificității psihismului uman.

- În aceeași perioadă ați manifestat un interes aparte față de Cioran și Noica, prelungind și adâncind preocupări mai vechi...

- De personalitatea și opera lui Noica eram atașat încă din anii '70, din perioada Păltinișului. Iar după 2009, când au început Symposioanele Noica ținute de Institutul de filosofie al Academiei – sub coordonarea regretatului Al. Surdu – am participat constant, inclusiv cu comunicări. Dar încă din perioada Păltinișului am învățat să nu amestec cele două direcții de preocupare (în sensul unui fel de „dedublare a personalității”). De fapt, eu am fost toată viața psihiatru și psihopatolog, preocupările mele intelectuale, inclusiv cele filosofice, fiind secundare. Opera lui Cioran o știam, dar fără a mă preocupa de ea în mod special. Îl cunoșteam și pe Aurel Cioran din Sibiu, fratele eșistului, la care trăgeam de câte ori rămâneam în oraș. Dar la Symposioanele Cioran ce se țineau la Sibiu am ajuns prin intermediul filosofului timișorean Ciprian Vălcân. În 2011 m-am implicat însă în „cazul Cioran” și pentru că vedeam în țară o reacție destul de anemică cu ocazia centenarului nașterii sale; motiv pentru care am scris și publicat cartea **Chin, extaz și nebulie înaltă în secolul XX**. După care, am participat constant la aceste întâlniri. Cam așa a început decada care e reflectată în *Idear*. În care sunt incluse multe alte lucruri și gânduri. Dar concomitent, mi-am continuat preocupările în psihopatologie.

- Să rămânem, pentru moment, la preocupările psihopatologice din această perioadă. Ce ne-ați putea spune, pe scurt, despre ele?

- După cartea monografică de la Editura Academiei, am publicat succesiv două cărți la Editura Polirom din Iași. Una din ele, scrisă în colaborare cu o rezidentă (pe atunci), aparent se concentrează asupra semiologiei psihiatrice. De fapt, în **Psihopatologie descriptivă** încercam o reformulare a acestei simptomatologii, care să nu se limiteze la o perspectivă medical-psihiatrică, ci

să permită o firească tranziție spre corespondentul în normalitate a sindroamelor. Faptul pare transparent pentru depresie și anxietate, dar el se poate aplica și la obsesii, conversie, delir sau depersonalizare. În cea de-a doua carte, intitulată **Ce e tulburarea mentală**, reiau ideea sub forma unor conversații și dezbateri dintre câțiva tineri de diverse profesii, punctând cum pot fi înțelese aceste corespondențe în perspectiva evoluționist-culturală. Aș putea da un exemplu care se articulează cu preocupările menționate mai sus. Astfel, Cioran comentează insistențios tema plictisului (și îndoielii) din perspectiva filosofic-antropologică. Dar respectivele trăiri se întâlnesc la un moment dat cu cele ce derivă din psihopatologia depersonalizării și obsesiei. În carte dezvolt mai amplu doctrina psihopatologiei evoluționiste, care se impusese deja în plan internațional, subliniind că e necesară o mai insistență atenție acordată istoriei culturale, pentru a degaja un profil cât mai adecvat psihismului specific uman.

Menționez, în sfârșit, cartea **Psihopatologia psihozelor** ce a apărut tot la Editura Academiei Române (2016), în care aplic în mod explicit psihopatologiei perspectiva evoluționist-culturală, susținută în prezent în plan internațional de câțiva specialiști. De exemplu, lumea nu se miră dacă un credincios se roagă zilnic și merge duminica la biserică. Dar dacă cineva e convins că e alesul special a lui Dumnezeu pentru a distruge diavolul, el exprimă o idee delirantă. Dezvoltările și studiile de specialitate în astfel de sectoare pot sublinia nu doar derivarea, printr-un minus psihopatologic, a bolilor din trăiri normale; ci pot sugera direcții de investigare a specificității umane a psihologiei. Dar după publicarea **Psihopatologiei psihozelor**, m-am hotărât să-mi acord un „an sabatic” și să mă preocup mai adânc de intelectualii menționați. Textele selecționate în **Idear** fac parte din aria acestor preocupări.

- V-ați oferit, așadar, un „an sabatic”. Dar în *Idear* se întâlnesc multe trimiteri la evenimentele socio-politice contemporane.

- Într-adevăr, notarea reflexiilor stărnite de astfel de evenimente nu am ocolit-o, din mai multe motive. Pe deoparte, din perspectiva vieții ce am trăit-o, puteam constata fenomene politico-istorice noi, așa cum erau migrația sau atentatele teroriste, Statul Islamic. Faptul de a trăi într-o lume în care oricând, în orice loc, cineva poate începe să tragă în mulțime sau să intre cu mașina în ea, era o mentalitate aparte, chiar din optica unei singure generații. Mai erau și problemele geopolitice care se succedau rapid, în aria postsovietică (războiul din Ucraina și anexarea Crimeii), creșterea economică a Chinei, Brexitul, atentatul din Turcia și ascensiunea lui Erdogan. Dar principalul aspect era pentru mine să privesc toate aceste evenimente din perspectiva lui Cioran, a „post-istoriei”. Mi s-a părut că viziunea lui Eliade asupra suportului „istorismului” în religia iudeo-creștină e realmente interesantă, Cioran dezvoltând-o cu vervă. Am încercat să comentez mai pe larg această problemă în cartea **Gâlceava înțelepților în jurul timpului. Cioran, Eliade, Noica și... Heidegger**, publicată în 2017.

- Să nu uităm de etimologii; fațeteți, acroșând cititorul, frecvente trimiteri și în această direcție.

- Da, dar nu e vorba doar de etimologii. Am fost profund impresionat de concepția lui Wittgenstein privitoare la „jocurile de limbaj” – fapt pe care l-am comentat mai demult în eseu meu **Despre sărbători, grădini și logos** (2004). Aspectul care m-a tulburat a fost apropierea posibilă a acestei perspective de analizele fenomenologico-lingvistice

ale lui Heidegger, fapt pe care l-am avut în vedere în cartea pe care am scris-o în acea perioadă. Comentând pe „cei trei mușchetari” români, pentru a realiza o legătură comprehensivă între ei, am introdus tematica timpului, importantă în dezbaterile filosofice ale epocii lor. Iar eroul acestor dezbateri a fost filosoful Heidegger, motiv pentru care el apare și în titlu. Preocupările lui Noica asupra valențelor filosofice ale rostirii românești se înscriu în acest cadru. De exemplu, m-am întrebat – și l-am întrebat și pe filosof direct, pe vremuri – de ce prima și principala parte a ontologiei sale e intitulată „ființa în lucruri”; Noica s-a eschivat atunci. Când, în 2017, am scris despre ontologia sa eseu **Insuportabila filosofie**, m-am documentat asupra temei și am înțeles ce complicată și profundă e problema (respectivele preocupări apar în *Idear*). Dar interpretarea lui Heidegger asupra limbajului e deosebit de adâncă (mai ales în descifrările făcute de Gadamer, pe care le menționez deasemenea în *Idear*) deoarece filosoful german vorbește despre „limbă ca și gazdă a ființei!”. Iar faptul ne trimite, vrem, nu vrem, la perspectiva evoluționist-culturală, în care limbajul narativ critic al lui *homo sapiens* devine, de la un moment dat, capabil de a opera cu entități fictive (ceea ce s-ar fi produs în urmă cu 70.000 de ani). Apare astfel o neașteptată punte între filosofia analitică, fenomenologia existențialistă și antropologia evoluționist-culturală. Temă care m-a fascinat, mărturisesc.

- În *Idear* sunt, de la un moment dat, și notații privitoare la cosmogeneză, atât în interpretări mitico-istorice, cât și din perspectiva științei actuale...

- Acesta este un alt aspect care m-a preocupat mult în „perioada idearului”. Posibilitatea existenței unor ființe raționale în cosmos a fost dedusă de mult de către ontoteologia creștină, speculativ, în marginea atotputerniciei lui Dumnezeu. După Renaștere, înțelegerea spațiului cosmic ca infinit a lărgit această perspectivă. Și ea a fost reactivată de cosmogonia actuală, după doctrina vidului cuantic și singularitatea Big Bang-ului. Așa a apărut argumentul principiului antropic; care, fiind unul de fizică cosmogonică, întâlnește totuși filosofia tradițională, a lui Kant și Hegel. Cum Noica paria pe un Hegel al postmodernității, viziunea sa asupra „deveninței”, deși pare a deriva dintr-un neoplatonism speculativ profund, se articulează extraordinar cu doctrina vidului cuantic și a principiului antropic. Am constatat aceste lucruri studiind cu atenție dezvoltările ontologico-epistemologice realizate de I. Pârvu. De aceea, am introdus în titlu și această sintagmă. Pe scurt, *Idearul* rezumă atât fațetele unor zile trăite în modul cel mai firesc, cât și teorii și doctrine deosebite care m-au preocupat în toată această perioadă.

- Doamne profesor, punem punct acestei prime „întâlniri”. Cu fireștile mulțumiri. Nu fără a subscrie unei observații pe care o făcea Cornel Ungureanu, bănațeanul care „știe tot”. Prestigiosul critic nota că „în Timișoara culturală, Mircea Lăzărescu face parte dintre întemeietorii”, fiind alături, uneori în „dialog fericit”, cu cei mari. Dar despre asta, vom tot vorbi...

Cu prof. univ. dr. MIRCEA LĂZĂRESCU

„Lugojul e un burg aparte” (I)

- Domnule Profesor, vă mulțumesc că ați acceptat această invitație la taifas. Sau „la givan”, dacă vreți... Ne așteaptă, vă previn, un drum lung. Recunosc, o frază culeasă din Culorile nostalgiei m-a provocat. Spuneți că ar mai fi multe de povestit. Să pornim, dară...

Desigur. Povestea vieții unui om, privită înapoi, dinspre o vârstă înaintată, e lungă, cu multiple fațete și episoade, care se pot contracta sau dilata în funcție de întrebări și de perspectivele de interes. Odată depănată însă, ea rămâne, ca o mărturie. Iar după cât de diferențiate sunt în ultima vreme interesele oamenilor, vor fi, poate, și câțiva disponibili pentru unele secvențe din Banat, din Lugoj și Timișoara, aflate la cumpăna dintre milenii.

- Doar câțiva? Sigur vor fi mulți interesați. Dar s-o luăm cu începutul. Ați văzut lumina zilei în Lugoj (n. 29 martie 1939). Cum era Lugojul copilăriei? Cum vi-l amintiți?

Orașul pe care l-am cunoscut în copilărie a rămas, ca aspect, aproape la fel până în zilele noastre, în perimetrul său clădindu-se doar două blocuri și dărâ-mându-se câteva căsuțe vechi, inclusiv bazarul din jurul bisericii cu două turnuri. Din fericire războiul nu trecuse pe aici. Dar în perioada postbelică, viața era marcată de lipsuri și frământări sociale. Tot ce era necesar se distribuia pe cartele („pe puncte”). Iar treptat s-au instalat comuniștii, în conformitate cu pactul dintre Stalin și occidentali.

- Asta în primii ani postbelici, copil fiind.

Faptul că Lugojul e un burg aparte, l-am receptat și înțeles doar treptat, după ce am cunoscut celelalte orașe ale României. Când mă întorceam acasă, venind pe la gară, intram treptat pe o lungă stradă care, având în dreapta și în stânga sa o rețea de străzi dreptunghiulare, evolua fără ocoliri până la impunătoarea Prefectură. La un moment dat, Strada Gării se intersectează cu cea care vine din Caransebeș, în stânga aflându-se Biserica Catolică iar în dreapta Hotelul Dacia. De aici începe corso-ul sau „strada mare”, pe care se plimba duminică lumea; astfel încât fotografii Derșidan făcea, lângă ceas, poze familiilor ce se întorceau de la biserică. Puțin mai departe drumul ajunge la podul de fier de peste Timiș, râu ce are aici largimea Mureșului de la Arad. În stânga, pe malul acestei „părți nemțești” a orașului, se afla Liceul și Teatrul, în fața cu cele trei statui reprezentative: Ion Vidu, Coriolan Brediceanu, Traian Grozăvescu; iar puțin mai încolo Biserica Calvină, în vârf cu un buzdugan. Peste Timiș, în partea românească a orașului – cu străzi întortocheate ce se topesc treptat în Buchinul de la poalele Dealului Viilor – se ajunge curând într-o piațetă dreptunghiulară, străjuită de frumoase clădiri în „jugendstil” vienez. Aici se află și mica clădire a fostei primării (devenită apoi sediu al poliției); iar în centrul ei, Biserica Greco-Catolică

(zugrăvită de pictorul Simionescu); cea cu un singur turn, din vârful căruia se bătea toaca de Paști. Nu departe în spate, puțin retrasă, se înalța stingheră, maiestuoasă clădire a Prefecturii. În fața căreia se afla statuia lui Mocioni și – se mai află și azi – cea a soldatului necunoscut, avântat la luptă cu baioneta. Clădire impozantă dar solitară, care de multe, multe decenii – de când Lugojul nu mai e capitală de județ – nu-și găsește rostul.

- De ce oare? Nu-i putem găsi un „rost”?

După ce strada cotește puțin la stânga se ajunge la Biserica Ortodoxă, cea cu două turnuri (ciudată ca arhitectură exterioară și ca interior, reproducând modelul bisericii Jesu din Roma, zugrăvită de pictorul Damian) ce era în copilăria mea albă și înconjurată de bazaruri, în care se găseau de toate, inclusiv halviță. Alături de ea, în stânga, e așezată Școala Ion Vidu (în care mi-am făcut clasele primare, cântând pentru ultima dată dimineața „Trăiască Regele”); iar în dreapta, impunătorul și pitorescul edificiu al Administrației Financiare (azi Primărie), care atestă importanța pe care vremea Imperiului o acorda administrării teritoriului. Apoi, în spatele acestei biserici, poate fi văzută și acum micuța capelă Sfântul Nicolaie. Alături de ea se află clădirea Concordeii, celebră prin „masa poganilor” ce se derula aici, prezidată de chiar Coriolan Brediceanu. Tradiționala personalitate a urbei, a cărui casă e chiar peste drum. Din asimetricea piață a Bisericii Ortodoxe pornesc două drumuri, de-a lungul cărora turnurile ei se văd până departe. Pe de o parte, de la casa Bredicenilor încolo începe Drumul Făgetului, ce urcă pe dealul Viilor spre valea Begheiului și munții Padeș. Iar în altă direcție, Drumul Timișorilor ce trece prin fața Tribunalului, pe lângă fostul Abator, Filatura de mătase și Fabrica de țigle Mushong, călătorind de-a lungul Timișului în Banatul de câmpie. Drumuri pe care puteai pleca din Lugoj cu căruța, autobuzul sau, mai târziu, cu propria mașină. Dar în Lugojul copilăriei mele nu prea erau mașini. Îmi amintesc însă de trăsuri. Celebrul chirurg Iamandi mergea la Spital cu trăsura. Totuși, medicul nostru de familie, dr. Vintze, ce locuia la capătul străzii noastre, lângă Teatrul, avea o mașină cu garaj și șofer personal.

- Frumoasă preumblare făcurăm. Să ne întoarcem, însă, în copilărie.

În Lugojul copilăriei mele erau mai multe cinematografe, unde inițial am văzut filme cu Stan și Bran sau cu Charles Chaplin... iar apoi, după stabilizarea monetară, filme despre război sau despre „carnetul de partid” (pe care voiau să-l sustragă dușmanii de clasă). Pe străzi erau panouri cu caricaturi care-l înfierau pe „Tito trădătorul / care și-a vândut poporul”, înfățișându-l în mână cu o bardă din care picura sânge.... Noi, copiii, deveniserăm pionieri, ce trebuiau să cânte voios, să se salute pe stradă ridicând mâna și formulând: „salut voios de pionier !”...

și să participe la „jocuri de război” pe Dealul Viilor, pentru a respinge invazia imperialiștilor... Bătea vântul politic al schimbărilor, ce venea din est... S-au desfășurat alegerile fraudate din 1946, când pereții caselor erau pline de siglele partidelor: săgeata pentru liberali, ochiul pentru național-țărăniști, soarele pentru comuniștii ce strigau că „lumina vine de la răsărit”... Pe corso s-au instalat difuzoare prin care se transmiteau toată ziua știri, muzică patriotică și lozinci („Stalin și poporul rus / libertate ne-au adus... veniți cu toți...”, la luptă pentru pace / noi nu cerșim pacea, o cucerim etc.). În Liceu apăruseră gazetele de perete ce cultivau caricaturile. Spiritul revoluționar pătrunsese și printre elevi, unele clase ajungând să dea afară profesori de la ore (foarte activă era în acest sens o clasă mai mare de la Liceul nostru, a 11-a, din care făcea parte și viitorul scriitor Nicolae Breban). Biblioteca tradițională a liceului a fost plasată în pod, la secret (dar aveam totuși acces la ea, prin bunăvoința bibliotecarei; iar în casă la noi erau multe cărți, pe care tatăl meu le aduna mereu). Noi, elevii, eram implicați în activități patriotice. Se colectau sticle, hârtie, fier vechi, oase (motiv pentru care, o echipă ne-am deplasat la marginea orașului, la „cotul mic”, unde se afla o groapă pentru cai morți, de unde am recolat o pudrerie de oase). Aici, la „cotul mic”, jucam deseori și fotbal. Țin minte, cu ocazia unei partide cu colegii de la Liceul maghiar, colegul meu de clasă Aristide Buhoiu a pus cu mine pariu că ajunge portarul echipei naționale. N-a ajuns. Dar a fost, alături de Țopescu, unul din primii noștri oameni de televiziune, care a transmis și meciuri de fotbal.

- Nu e prea edenic tabloul...

Pentru mine – și desigur și pentru mulți alții – o poveste aparte a fost cea cu Securitatea (tatăl meu era pe lista celor deportabili la canal; și a scăpat ca prin urechile acului, printr-o stranie istorie). La începutul străzii pe care locuim – ce se numea acum Miciurin, inițial fiind Vasile Goldiș – în flancul teatrului, se afla una din puținele clădiri cu trei etaje din urbe. Într-o bună zi am constatat că nu mai puteam trece pe lângă ea pentru a ajunge la Liceul aflat în apropiere, deoarece se ridică un zid. Aici s-a instalat Securitatea, blocând și circulația pe strada din fața ei, Eminescu. Lăsând la o parte detaliile, menționez sentimentul de ușurare ce l-am trăit la câțiva ani după moartea lui Stalin, când zidul s-a dărâmat și drumul spre Liceu s-a degajat.

Dar în aceeași perioadă se petreceau și altfel de lucruri. Astfel, într-o zonă a orașului în care se depozitau gunoaie, s-a construit prin muncă voluntară un mare parc, la capătul căruia a ajuns să funcționeze un bazin olimpic; iar în mijlocul său era o mare sală de sport, unde îmi făceam antrenamentele de scrimă, împreună cu mai tânărul meu coleg Corbeanu. Câți partidele de tenis erau în parcul de la celălalt capăt al străzii noastre, în direcția Spitalului. Aici jucam mai ales medici și avocați, de exemplu Aldea și Hetcu, terenurile fiind îngrijite de un om ce locuia în turnul de la intrarea dinspre podul de beton; pe care eu și colegul meu Mircea Bogdan, îl numeam John.

- Erau ani tulburi. Războiul, frământările politice, violul istoric, odată cu „eliberarea” din 1944. Tatăl Dvs., după câte știu, a făcut tot războiul, și în Est, și în Vest. Deci a fost, cum mărturiseați, „o prezență absentă”. Traumatică oare? Ați crescut sub ocrotirea mamei și a bunicilor. V-a marcat acest lucru? Ați copilărit la Săvârșin și Căprioara, pe valea Mureșului. Ce amintiri păstrați acelor locuri, rememorând acei ani? Într-adevăr,

Adrian Dinu RACHIERU

o bună parte a copilăriei am petrecut-o la bunici, pe valea Mureșului. Aceasta și pentru că tatăl meu a făcut războiul de la început până la sfârșit, și în est (unde a fost evacuat din Sevastopol cu unul din ultimele transporturi) și în vest (până în munții Tatra) ... mama mea, tânără și frumoasă, fiind astfel singură cu doi băieți mici. Drumul cu trenul de la Lugoj la Săvârșin mi-l amintesc ca pe o adevărată călătorie în alt țărâm. Plecam de dimineață... trenurile mergeau foarte neregulat și lent, date fiind convoaiele militare... încetul cu încetul ajungeam totuși în gara din Ilia, unde petreceam mai multe ore așteptând trenul spre Arad... stând lângă macheta miniaturală a unei mori cu apă și luând prânzul (puși pane, rece)... iar spre seară ajungeam, cu chiu cu vai, în importanta gară a Săvârșinului, în care opreau și trenurile internaționale ce veneau din Budapesta sau Viena, pentru ca locomotiva să se aprovizioneze cu apă.

În Săvârșin stăteam la bunicul din partea mamei, învățătorul Elenesiu, a cărui casă era nu departe de Școală, pe strada în care se deschidea ieșirea spre comună a Castelului. Așa că îl vedeam des pe tânărul Rege Mihai I ieșind cu mașina sa de teren, un Willis, având alături doar un câine lup, spre a hălădui pe dealuri; sau pentru a face tumbe cu avionul la Vărădia. Iar Regina mamă Elena, ce stătea într-o cochetă casuță de la marginea castelului – în curtea căreia se înfioia un minunat păun –, se plimba des prin fața casei noastre, unde era și o grădiniță cu flori. Aici am făcut majoritatea bolilor infecțioase ale copilăriei, îngrijit de dr. Man, stând în casă și privind la lungile partide de cărți – „preferace” – pe care bunicul meu (ce era și preot la Tomești) le juca cu popa catolic și cu un rabin. La Săvârșin m-am reîntors la începutul anilor 60 ca tânăr medic, locuind atunci în Castel și lucrând la Sănătoria de nevroze ce funcționa în el.

În comuna Căprioara, aflată peste Mureș la șapte kilometri, stam la bunicul din partea tatălui, care era aici preot și învățător, la fel ca și străbunicul. Țin minte cum urmăream pe cer trecerea, valuri după valuri, a unor avioane ar-gintii, ce veneau probabil din Grecia, trecând să bombardeze Germania... și se întorceau ceva mai târziu (oare câte dintre ele?). Tot aici am asistat la venirea rușilor (nu îmi dau seama ce căutau prin aceste locuri). Au sosit noaptea, pe cai, din copitele cărora scăpărau scântei. Împreună cu mama și fratele meu Ovi-diu ne-am ascuns la o familie de țărani din sat. Bunica mea s-a descurcat însă, ducându-se direct la comandant și invitându-i să ia bucate, oferindu-le mai toți cârnații, șuncile și dulcețurile ce se aflau în cămară. Iar rușii nu au mai deranjat apoi casa preotului bolnav. Atmosfera omenească din Săvârșin și Căprioara acelor vremi, Paștele petrecute aici, mi-au rămas în minte ca ceva ce mă leagă adânc de trecutul nostru. Și dacă pun alături mobila, hainele, fotografiile, amintirile, am sentimentul că mă cufund spre începutul veacului trecut; care, în aceste părți, însemna disoluția marelui Imperiu Habsburgic și nașterea României Mari. Lumea intelectualilor noștri se naștea, în Ardeal și Banat cel puțin, în mare măsură la sat, unde bunicii și strămoșii fuseseră învățători și preoți... Pentru ca apoi să se nască o generație de avocați, medici, profesori, uneri și ingineri... într-o nouă lume, din care am apărut și eu.

Cu prof. univ. dr. MIRCEA LĂZĂRESCU

„Lugojul e un burg aparte” (II)

- Aveți o memorie de invidiat. Să stăruim nițel asupra tatălui Dvs. Știu (din surse sigure) că tatăl Dvs., avocat, s-a ocupat, după pensionare, de Istoria Lugojului. Acele mărturii au fost valorificate cumva? O tradiție bogată, îngropată; o lume a tăbăcarilor, a măcelarilor și, să nu uităm, a luptătorilor. Că *Al mai tare om din lume, poezia în grai a lui Victor Vlad Delamarina, aici s-a născut.*

- Într-adevăr, tatăl meu a fost un intelectual interesat de soarta urbei. Era din tinerețe un om sociabil, deschis spre cultură - în vremea Liceului din Arad juca fotbal, încerca să picteze și să scrie literatură... iar în vremea studenției din Cluj a practicat gazetăria. După ce și-a luat doctoratul în drept, cred că a ales în mod deliberat Lugojul pentru lansarea în profesie, dată fiind bine cunoscuta tradiție a acestui oraș în viața culturală a românilor din vest. Aici, deja ca stagiar, s-a angrenat în proiecte culturale ale burgului, precum înisarea bisericii ortodoxe, ce se refăcea după un incendiu. Apoi, ca tânăr avocat, era plin de proiecte, ajungând pentru o scurtă perioadă chiar primar al orașului (în vremea guvernului lui Goga, cu care-l puseseră în legătură, pe vremuri, Goldiș). După o viață în care a fost mereu în contact cu intelectualitatea locului, odată cu pensionarea, și-a dedicat timpul studierii personalităților și istoriei Lugojului, activând ca deputat mirean pe lângă Mitropolia Banatului; și publicând în Revista acestei instituții. Într-o perspectivă cultural-pragmatică ar fi de menționat ghidul cimitirului ortodox *Un Pantheon lugojean* (1993), în care sunt indicate mormintele oamenilor de seamă îngropați aici, cu informații despre fiecare. O documentație mai amplă despre aceste personalități o găsim expusă în *Lugojul și lugojenii de altădată* (tot în 1993), în care se găsesc multe biografii ale personalităților lugojene din sec. XIX. Dar și alte comentarii istorice, ca de exemplu despre Fundații lugojene în sprijinul elevilor și studenților; sau despre implicarea bănățenilor în procesul memorandumului. Alte câteva studii notabile se găsesc în cartea pe care a scos-o împreună cu Gh. Luchescu și V. Muntean, *Spiritualitate Lugojeană*. Aici se află o substanțială reconstituire a Instituției Concordia și a celebrei „mese a poganilor”, care a susținut tineri lugojeni talentați să studieze în Occident, inclusiv pe Traian Vuia. Sau, despre Societatea secretă Constituția, sau cu privire la Fundația ortodoxă române lugojene. Citind aceste pagini se poate înțelege mai bine spiritul de breaslă a lugojenilor, organizați în societăți și susținându-se metodic în realizări. Dimensiunile nu prea mari ale orașului și tradiția solidă a românilor de aici a făcut ca urbea să fie, efectiv, centrul cultural al românilor din Banat. Un loc în care oamenii se puteau simți acasă, contând unii pe ceilalți.

- Da, am răsfoit volumul ivit în 1994 și am aflat multe. Clădirea *Concordia*, construită între anii 1885-1886 la stăruința lui Coriolan Brediceanu,

a iscat un val de entuziasm. S-a bucurat, scriu autorii, de „concursul însuflețit al lugojenilor”.

- Spiritul lugojenilor e în consens cu cel al bănățeanului gospodăros. Ce poate fi aparte aici, e atmosfera de legătură strânsă între oameni, de breaslă să zicem, în tradiția burgurilor europene de pe vremuri. Cel puțin acesta a fost sentimentul meu în copilărie, când în oraș erau încă mulți măcelari, tăbăcari și cojocari, alături de alți mulți meseriași. Cei care contau în oraș erau reprezentanții acestora și ai intelectualilor. Chiar dacă la periferie au funcționat fabrici încă de demult - ca Filatura de mătase și Fabrica de țigla - atelierul meșteșugăresc era cel care parcă dădea tonul, inclusiv pentru mereu perpetuata excelență a luptătorilor, ce-și puneau medaliile de aur de la campionatele naționale sau de la olimpiadă, în vitrina măcelăriilor. Tatăl meu a fost mereu avocatul acestor meșteșugari, bogați de altfel, ce trebuiau să facă față noilor vremi. Multe, mute procese a susținut pentru tăbăcari, mai ales pentru celebrul Drăgan - într-o casă a căruia își avea și biroul - (și al cărui fiu, ce-i fusese stagiar într-ale avocaturii, a ajuns, prin Italia, un comerciant extrem de bogat, revenind apoi în oraș ca un fel de protector al acestuia). Deși tradiția și spiritul orașului au fost susținute de români, orașul a fost, în ultimul veac cel puțin, multietnic și multicultural. Am amintit de partea de dincoace de pod, căreia localnicii îi spuneau „Lugojul nemțesc”. Când eram în liceu, funcționa aici și o secție de studii în limba germană. Și de asemenea, pe strada gării, era pe atunci un liceu cu limba de predare maghiară. Am avut apoi destui colegi evrei; iar după Hotelul *Dacia*, pe drumul Caransebeșului, era o sinagogă. O istorie bine cumpănită a Lugojului, ar cuprinde contribuția tuturor. Privind însă din perspectiva culturii românești, ceea ce pot afirma e doar ce spirit mi s-a părut că nu a fost specific acestui loc. Așa ar fi, de exemplu, plictisul disperat de provincie pe care-l exprima poezia lui Bacovia („Singer, singur singur.../ vreme de beție.../ și s-ascuți pustiul.../ ce melancolie... singur, singur singur...”). Și apoi, parcă nu s-ar potrivi nici încrâncenarea disperată a maramureșeanului („Așami vine câteodată.../ să dau cu cuțitu-n piatră...”). Dar nu se potrivește cu Lugojul nici o suficiență mic-burgheză, lipsită de neliniști. Un om de cultură ar putea căuta ceva diafan, adânc și aparte, ce s-ar plasa în spatele textelor a doi scriitori ce au trecut prin Liceul de aici, dar care sunt aparent foarte diferiți ca stil: Sorin Titel și Nicolae Breban.

- Foarte diferiți, adevărat. Ați vrea, spuneți, „o istorie bine cumpănită a Lugojului”. Vă propun o scurtă recapitulare. Cândva un prestigios focar cultural al Banatului, alături de Caransebeș și Oravița, Lugojul, căzut în somnolență, satelizat de cosmopolita Timișoară, dă semne de revigorare. Într-un frumos „portret” dedicat orașului, leagăn al mișcării muzicale din secolul

al XIX-lea, Eugen Uricaru făcea o reverență, notând că Lugojul „îna-ntează prin timp asemenea unei nave calme”, întreținând flacăra identității naționale. Sunt semne, spuneam, că *ofensiva lugojeană „lucrează”*. Mai ales că, observa Tudor Crețu, absența acestei vocații ofensive ar fi „o tară a locului”. Așa o fi? Și cum se împacă observația de mai sus cu „ocoșenia” bănățeană? Și mai ales cu cea lugojeană? Că, vorba veche, „nu-i român ca bănățeanu”, / *bănățean ca lugojeanu*... Încercăm, aici, un examen tipologic? Să fie bănățenii „gasconii României”, cum credea, pe urmele altora, Călinescu?

- Dacă se comentează un fenomen cultural dincolo de una două personalități, intră în joc parametrii particulari, cum ar fi școala, o tradiție, un cadru instituțional definit etc. Privitor la viața culturală corelată unui oraș provincial, nimic din așa ceva nu se poate aplica acum. Și de fapt nu cred că ar avea rost. Desigur, se pot face caracterizări tipologice: că germanii sunt conștiincioși, francezii spirituali, gasconii fanfaronari iar bănățenii ocoși și gospodari, însă suficienți. Dar într-o lume așa de intercorelată ca cea de azi, poți să privești cel mult cum se gestionează într-un loc și moment dat cultura, cum e ea dezbătută și cultivată; fără a ignora, desigur, tradiția. Din tradiția Lugojului face parte într-un fel și muzica, în zonă existând o veche tradiție de coruri și fanfare. Apoi, corul Vidu din Lugoj era celebru în țară, condus prof. Stan (iar Gelu Stan junior a ajuns și el un conducător de cor și muzicograf celebru). Pe strada pe care era casa noastră, la un moment dat, apăruse, înainte de 1990, un Muzeu lugojean al muzicii. Erau reunite acolo documente despre fanfarele și corurile din zonă, despre spectacolele de operetă montate la Lugoj, despre Ion Vidu. Din Lugoj porniseră mai departe și oameni ai muzicii precum Sabin Drăgoi, Filaret Barbu (ce compusese și opereta „Ana Lugojana”), Tiberiu Brediceanu. În ultima clasă de liceu am luat timp de un an lecții de pian cu d-nul Viller, muzician și fost primar al Lugojului (era maghiar, dar familia i se trăgea din Alsacia, la sosirea în Lugoj învățase la perfecție limba română, a fost președinte al Partidului Maghiar în România interbelică și prieten cu Goga). El mi-a povestit despre concertele date la Lugoj de Enescu, cu care fusese în bune relații; la fel ca și cu Bela Bartok. Dar nu am impresia că Lugojul și-ar mai putea revendica o viață muzicală consistentă în ultimele decenii, cu tot interesul pentru jazz a unor grupe de aici. Și apoi, Muzeul

muzicii pe care l-am pomenit a dispărut. Și la fel Muzeul Lugojului, ce se înființase la un moment dat, tot pe strada noastră, la capătul dinspre Teatru, în fosta casă a avocatului Porumb. Și nu am auzit despre vreo intenție de a reface sistematic, într-un loc, istoria culturală a orașului, pentru vizitatori. Dar poate că nici nu e necesar.

- Cum să nu fie?

- Eu pot să reflectez asupra urbei doar pe baza amintirilor mele. Astfel, pe când eram elev, funcționa aici o Școală populară de artă cu diverse secții, eu participând - la insistențele tatălui meu, ce cred că suferea pentru că trebuise să-și refuleze propensiunea sa pentru pictură - la secția de arte plastice. Aceasta își desfășura activitatea într-o clădire din curtea Sinagogii, fiind coordonată de d-na Iulia Simu, elevă a lui Petrașcu. Erau și secții de pian, vioară și canto ale acestei școli; precum și de balet și de teatru. La ultimele două participa și fratele meu. La balet s-a impus un membru al familiei Barbu, care a devenit celebru și în plan internațional; iar doamna Potăceanu a organizat și o serie de spectacole, având-o ca prim-balerină pe Tanți Luca. La teatrul de amatori, care a fost ulterior animat de Gangan, echipa din Lugoj a avut de asemenea succese notabile, în țară și chiar în străinătate. Odată au luat și premiul întâi la un concurs Shakespeare în Marea Britanie, cu Falstaff. Dar și aceste amintiri cred că nu fac decât să marcheze același contur al unui oraș așezat și organizat, care a primit cu căldură refugiații din Nordul Ardealului și din Basarabia. Spre exemplificare, la conducerea Spitalului a ajuns atât dr. Ilea - refugiat din Sighetul Marmăției, cât și dr. Fluture - refugiat din Basarabia). Adică, un indice de normalitate. Fundal care permite, din când în când, mici dezertări din cotidianitate (cum a fost și cea a medicului militar Odobleja, ce a redactat și publicat aici a sa „psihologie consonantistă” ce se zice că prefigura cibernetica). Poate că avem nevoie de diversitate în viața noastră. Iar din această diversitate, nu are cum să lipsească normalitatea bine așezată. Care să permită câte unui tânăr elev ca mine să practice, pe vremuri, la concursuri naționale, scrima și tenisul.

Joan Thimmel, marmură de Ruschița și lemn de plop

Cu prof. univ. dr. MIRCEA LĂZĂRESCU

„Lugojul e un burg aparte” (III)

- E, în ochii copilului, o imagine teribilă cu sosirea trupelor sovietice la Căprioara. Stăteți la bunici, cu mama și fratele, Ovidiu. Bunicul, preot, era bolnav. Iar bunica, în acea sperietură care terorizase satul, a fost grozavă. Cum s-a descurcat? Cum i-a potolit? Că, aflu de la Dvs., „n-au fost evenimente”.

- Ultimul an al Războiului l-am petrecut tot pe Valea Mureșului. La Săvârșin se zvonea că „vin rușii”, sintagma fiind vehiculată ca o miasmă apocaliptică. Până la urmă am asistat la venirea lor inedită pe când mă aflam la Căprioara, unde, în gospodăria bunicului meu de aici, preot și învățător, atmosfera era senină și chiar bucolică. Gospodăria era plină de animale, multe din ele având nume – nu doar pisicile și câinii, ci și porcii și vacile –, li se pregătea și li se împărțea toată ziua de mâncare, veneau oameni la taifas, dormeam într-o bucătărie de vară, pe cuptor... Doar că bunicul, Iuliu, era bolnav de cancer laringian, făcând tratament radioterapic intermitent la Cluj „cu aur”, se spunea, ceea ce inducea o atmosferă misterioasă. Totuși, își păstrase enorma sa poftă de mâncare, așa că la masa de seară ce dura peste o oră, se topeau în burta sa enormă, una după alta, supe și pui pociuti, sarmale, găgăna de șapte ouă, cafea cu lapte și cozonac etc. etc... (bunicul Petre, din Săvârșin, era la polul opus; mic și uscățiv, deși nu se știa bolnav de nimic, ținea de ani de zile regim fără sare și condimente).

Nu știu ce căutau rușii prin această zonă în care nu avuseseră loc lupte. Dar au sosit într-o noapte, pe cai, care venind în galop scoteau scântei pe drumul plin de pietre. Iar a doua zi de dimineața, după cum era de așteptat, cei de la comenduire au sosit la casa preotului să anunțe că au nevoie de aprovizionare. Pe aceștia i-am văzut de sub patul unde mă ascusesem împreună cu fratele Ovidiu și tânăra noastră mamă, percepând doar niște cizme în mișcare. Din a doua noapte noi ne-am refugiat la o familie din sat. Iar peste zi, bunica, plină de inițiativă, s-a dus personal la comandant chemându-l să-i încredințeze șuncile, cârnații și dulcețurile din cămară. După care, nu a mai avut probleme cu ei.

- Povestiți, în *Odiseea fără Ithaca* (2009), că în casa din Lugoj a fost cvartiruit un căpitan rus, Jalezko Ivan, croitor de meserie, dar tare omenos. Care, pe fotografia oferită, a așternut rânduri calde pentru tatăl Dvs., „bunul și scumpul Victor Lăzărescu”...

- Imediat după terminarea Războiului, când tatăl meu întors de pe front își reluate avocatura, în casa noastră din Lugoj a fost incvartiruit un căpitan rus,

Ivan. Stătea în partea laterală a locuinței, ce servise drept birou tatălui. Ivan era un om liniștit. Și era invitatul nostru de duminică la masă, în curte, sub nuc.

Prin Lugoj nu trecuse frontul, așa că probabil se ocupa de operații de legătură sau aprovizionare. Era respectuos și blând, iar cumva, nu știu cum, ne-am și înțeles. Știam că era croitor și avea acasă lăsați trei copii, pe care nu-i văzuse de mult. Singura obiecție ce a avut-o a fost întrebarea: de ce nu mănâncă cu noi la masă și servitoarea ce o aveam pe atunci? Înainte de a pleca ne-a adus o butelie de vin și ne-a lăsat o fotografie, iar bunicilor niște bani să aprindă la biserică lumânări pentru el și pentru ai lui.

Mai târziu, mi-am adus aminte de acest aspect citind cărțuța lui Noica *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*. Deși am trăit toată perioada războiului – fiind născut în 1939 – nu am nici o amintire directă privitoare la confruntări, lupte sau bombardamente; ori despre comportamentul trupelor sovietice pe teritoriul țării noastre. Știu despre război mai multe din filme, romane și relatările altora, inclusiv ale tatălui meu. Încă o mărturie directă o am de la soția mea, care, ca mic copil, a trăit în Maramureș episoade mult mai dramatice, în care se duceau efectiv lupte în jur, pozițiile fiind ocupate succesiv când de unii, când de alții. Iar amintirile ei directe se refereau la faptul că, atunci când pozițiile erau ocupate de nemți, copiii trebuiau să dispară, făcându-se ordine și curat în jur... Iar când soseau rușii, era mereu zgomot, deseori cântece, iar copiii erau bine veniți și îmbrățișați, primind uneori și ciocolată, poate ca expresie a patosului afectiv al acestui popor slav, ai cărui soldați erau pe front de mulți ani, mereu alături de moarte.

- Biroul avocațial mergea bine, tatăl, doctor în drept, cu ceva politică la activ, era o personalitate respectată, voia să cumpere pământ, având un vis secret. Să vă țină, la studii, la Paris, pe Dvs. și pe fratele Ovidiu. Dar au năvălit vremuri grele, anii '50 au fost îngrozitori. La Paris ați ajuns mult mai târziu, fără a împlini acel vis. Ce s-a întâmplat?

- Visul de a trimite tânăra generație să studieze la Paris era, se pare, o stereotipie ce se transmitea transgenerațional în lumea formării *inteligenței* românești, încă din secolul al XIX-lea. Chiar la Lugoj, Masa Pogonilor îl trimitea pe dotatul elev Traian Vuia la Paris „să facă treabă bună”; adică să studieze dreptul. (Doar că el se va apuca acolo să construiască avioane). Proprietatea funciară era cea mai sigură, așa încât la începutul carierei tata a început să cumpere anual câte un jugăr de pământ în acest scop. Vremurile au evoluat însă altfel, așa că ceva mai târziu ai mei nu

au știut ce să mai facă pentru a scăpa de pământuri, tot încercând să le predea vreunei colective. În schimb, visul franțuzesc s-a păstrat. Așa că ai mei au angajat o fostă guvernantă originară din sudul Franței, rătăcită și rămasă prin Lugoj – madame Michaud –, să vină pe la noi; și în schimbul mesei de prânz, să ne învețe câte ceva din limba lui Voltaire. Ceea ce s-a și petrecut (asimilând astfel și câteva reguli de comportament civilizat la masă). Faptul m-a ajutat mai târziu, căci având un bun accent mă descurcam bine vorbind franceza la întâlniri internaționale (înainte de a învăța singur, cu greu, engleza). Cu profesorul de psihiatrie din Viena, Peter Berner – ce era căsătorit cu o franțuzoaică – am putut astfel conversa degajat multă vreme, de la începutul anilor 80. Iar ulterior, de câte ori ne întâlneam și era prezent și profesorul din München, Hippus, acesta pleca spunând „știu că acum veți discuta în franțuzește”. Cu aceste abilități am și ajuns primul președinte al „Asociației franco-române de psihiatrie”, participând multă vreme la Congresele Mondiale de Francofonie Psihiatrică. Dar de la mentalitatea paternă a investirii în pământ pentru facilitarea unor studii deosebite, au trecut multe decenii... și lumea s-a schimbat.

- Chiar radical. Crește, din relatările Dvs., o istorie fabuloasă a Lugojului. Înțeleg pledoaria pentru normalitate și diversitate, efirească. Dar, cu voia Dvs., vom plonja, iarăși, în anormalitate. Spuneți că tatăl Dvs. era pe lista „deportabililor”. „O istorie stranie” l-a scăpat de Canal. O puteți depăna?

- Povestea cu ridicările pentru canal a rămas pentru mine un mister. Tot ce am aflat ulterior sunt următoarele: Tatăl meu fusese informat că era pe lista celor ce urmau să fie ridicați și transportați la canal, de unde cei mai mulți nu s-au mai întors. Această operație era planificată cu ceva timp înainte, ea presupunând o întreagă infrastructură, echipe de acțiune și trenuri de transport. La noi acasă, în mai multe rânduri, se auzeau ciocănituri ușoare în geamul dinspre stradă, târziu seara. La acestea se duceau la geam doar bunicile. O voce le spunea din umbra doar atât: „Domnul avocat să plece câteva zile de acasă”. Ceea ce el și făcea, având din timp pregătit un rucsac cu toate cele trebuitoare, precum și rute și adrese de oameni care să-l primească pentru câteva zile (de fapt avea pregătit și un traseu de retragere mai complicat, pentru situații de urgență, care presupunea ieșirea pe geam printr-o încăpăre din fundul casei, traversarea unor acoperișuri, cu coborâre în altă stradă; și un traseu de plecare din oraș. Dar nu a fost nevoie). În zilele ce urmau veneau la noi cei de la securitate să-l caute, răscoleau toata casa, făceau câte o percheziție amănunțită, puneau oameni la supraveghere... Dar după câteva zile operațiunea se termina. Și tata se întorcea acasă reluându-și avocatura... Până la următorul avertisment vespéral...

Tot ce am putut afla a fost faptul că niște evrei, pe care el îi ajutase pe vremuri și acuma lucra la Securitate, organizaseră, desigur cu mare risc, această informare... Nu am aflat niciodată cine au fost aceștia. Dar faptul demonstrează că până și un regim totalitar depinde de rutina organizațională.

Am avut în familie și un unchi Tomuția, pe care l-am întâlnit la ieșirea de la canal. Era preot lângă Săvârșin, la Lupești, și fusese ridicat pentru că în predicile sale îndemna oamenii să nu treacă la necredincioși. Venise la noi chiar după eliberare, slăbit, dar cu moralul păstrat. Era un om dinamic și sociabil, pe care l-am mai întâlnit deseori la Săvârșin, când am fost medic

acolo. Ne-a povestit cum la Canal, unde-l întâlnise și pe profesorul Papilian de la Universitatea din Cluj, erau organizați astfel încât săptămânal cineva să țină câte o expunere din domeniul său. Oamenii nu-și pierdeau speranța și credința, credeau într-un viitor posibil.

Mă gândesc că întreaga mea generație a trăit într-o atmosferă impregnată de afectivitate, în care, pe deoparte, înflorea anxietatea - inclusiv cea generată de spectrul unui război atomic -, pe de alta, o falsă euforie a victoriilor. Ei bine, epoca aceasta s-a terminat după 1989.

- Amurgea o tradiție și se instala, cu brutalitate, o lume nouă, în fierbere. Cu sloganuri, mitinguri, arestări. O lume „sfâșiată, cruntă, chinută”, spuneți cu un alt prilej. În acei ani erați liceean și în liceul „Coriolan Brediceanu” izbucnise „revoluția elevilor”. Ce amintiri păstrați? Ați fost animat de spiritul revoluționar?

- Noua lume ce se instaura la sfârșitul anilor '40 și începutul anilor '50 ai secolului trecut, era una agitată, impregnată de spirit revoluționar. Partidul comunist avea în mod oficial un departament condus de Secretari însărcinați cu „agitația și propaganda”; care era un fel de specialitate a acestor revoluționari de profesie, leniniști. Tineretului nu avea cum să nu fie influențat de o astfel de atmosferă. Mai ales că se înființaseră și asociații ale pionierilor și tinerilor UTM-iști, echivalentul comsomoliștilor sovietici. Vântul ideologic ce bătea acum întreținea un spirit de frondă, spre care adolescenții sunt cu precădere predispuși. La Liceul nostru din Lugoj, „Coriolan Brediceanu”, era o echipă de buni profesori din generații succesive. Pe deoparte, erau cei „bătrâni”, din vechea generație, ca Simu la Istorie (iar fostul director Peteanu mai venea din când în când la Bibliotecă, citind din poeziile sale). Era apoi o generație de buni profesori mai tineri, ca Dalea la Limba română sau Pătrașcu la Științe naturale (care ne-a inițiat și într-ale muzicii, prezentându-ne și explicându-ne nouă, elevilor, simfoniile lui Beethoven). Dar majoritatea mi se păreau de vârstă intermediară, ca excelentul prof. Popescu de la matematici, Cojocaru de la chimie etc. Colegii, și ei de diverse vârste, ajungeau să fie băntuiți de spiritul vremii. Odată, când era frig și clasele insuficient încălzite, pur și simplu nu au venit la școală. Era mai ales o clasă pre-terminală, în care erau mulți elevi nonconformiști. Unul dintre aceștia, Fotescu, atunci când i s-a cerut un extemporal la ora de desen (sic!!) a scris pe o pagină întreagă „tatăl nostru” în franceză; spre furia profesorului în cauză, total ignorant într-ale limbii lui Rousseau. Cei din această clasă, din care făcea parte și viitorul scriitor Nicolae Breban, au dat la un moment dat afară din clasă profesorul de limba română, un personaj prețios și înțepat, despre care se știa că participase la uriașa fraudă electorală din 1946. Dar atmosfera din școală era totuși de înaltă ținută intelectuală. Deși aveam nenumărate ore de limba rusă, limbă cu o sonoritate plăcută, în mod ciudat, deși au învățat-o mii și mii de elevi ani în șir, nu și-au însușit-o aproape niciunul dintre aceștia.